

Koncepcja interdyscyplinarnego projektu edukacyjnego dla gimnazjum pt. „Wiedza o Metropolii Poznań”

Autorzy:

prof. dr hab. Tomasz Kaczmarek
dr Iwona Piotrowska
dr Małgorzata Cichoń

Współpraca:

mgr Marzena Walaszek
mgr Izabela Ratajczak

CBM
CENTRUM BADAŃ METROPOLITALNYCH
UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

Spis treści:

1. Wprowadzenie.....	3
2. Wiedza o Metropolii Poznań jako element budowania tożsamości metropolitalnej.....	4
3. Wiedza o regionie i środowisku lokalnym jako element edukacji szkolnej.....	6
4. Przegląd programów nauczania i działań (projektów) na poziomie gimnazjalnym dotyczących wiedzy o regionie i środowisku lokalnym	11
5. Stopień realizacji zajęć z edukacji lokalnej i regionalnej w szkołach aglomeracji poznańskiej	17
6. Zapotrzebowanie na edukację metropolitalną w szkołach aglomeracji poznańskiej w świetle opinii nauczycieli	23
7. Miejsce edukacji w zakresie „Wiedza w Metropolii Poznań” w programie nauczania dla gimnazjum	32
7.1. Cele i efekty kształcenia	33
7.2. Forma i zakres czasowy zajęć.....	34
7.3. Metodyka zajęć	35
8. Zakres merytoryczny projektu edukacyjnego „Wiedza o Metropolii Poznań” (treści modułowe)	36
8.1. Moduł geograficzny	36
8.2. Moduł biologiczny.....	37
8.3. Moduł historyczny	38
8.4. Moduł ekonomiczny	39
8.5. Moduł społeczny	40
8.6. Moduł kulturowy	41
8.7. Moduł terytorialny (Poznań i jego dzielnice, każda gmina aglomeracji)	42
9. Koncepcja podręcznika „Wiedza o Metropolii Poznań”	43
10. Wnioski i rekomendacje w celu realizacji projektu edukacyjnego „Wiedza o Metropolii Poznań”	48
11. Spis literatury	51

1. Wprowadzenie

Kształtowanie identyfikacji mieszkańców z aglomeracją poznańską jako wspólnym miejscem zamieszkania, pracy, wypoczynku i korzystania z usług, stało się jednym z celów strategicznych rozwoju aglomeracji poznańskiej w perspektywie najbliższych lat. W Strategii rozwoju Metropolia Poznań 2020, przyjętej przez samorządy aglomeracji w 2010 r., zapisano specjalny program dla realizacji ww. celu, pod nazwą „Tożsamość metropolitalna” (program 5.6. w osi rozwoju Zintegrowane zarządzanie i marketing terytorialny).

Program Tożsamość Metropolitalna zawiera działania, których realizatorem są szkoły różnych szczebli na terenie aglomeracji. Są to:

5.6.1. Upowszechnianie idei metropolii na poziomie szkolnictwa podstawowego, średniego i wyższego, a także kształcenia ustawicznego. Wprowadzenie do zajęć z zakresu geografii, wiedzy o społeczeństwie, ekologii, historii, ekonomii itp. elementów wiedzy o najbliższym środowisku zamieszkania, rozumianym jako miasto Poznań i okoliczne gminy.

5.6.2. Tworzenie i rozpowszechnianie materiałów edukacyjnych, rozwijających stan wiedzy o metropolii, jej mieszkańcach, historii, środowisku przyrodniczym, infrastrukturze, gospodarce, wydarzeniach kulturalnych i sportowych, działaniach samorządów i organizacji społecznych.

Wśród efektów i mierników realizacji ww. programów wymienia się m.in.:

- liczbę szkół, które w programach nauczania uwzględniają elementy edukacji o metropolii Poznań jako lokalnym środowisku zamieszkania,
- liczba opracowań dydaktycznych i popularno-naukowych o tematyce związanej z Metropolią Poznań (podręczniki szkolne, przewodniki, atlasy itp.).

Niniejsze opracowanie stanowi element realizacji programu „Tożsamość Metropolitalna” i przedstawia koncepcję interdyscyplinarnego projektu edukacyjnego dla szkół gimnazjalnych pt. „Wiedza o Metropolii Poznań”. Współautorkami koncepcji są pracownicy Pracowni Dydaktyki Geografii i Edukacji Ekologicznej na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu - ośrodka o dużych osiągnięciach w zakresie metodologii dydaktyki szkolnej oraz promowania wiedzy o regionie i środowisku lokalnym. Zaprezentowana poniżej koncepcja programowa stanowi wynik konsultacji ekspertów z gronem pedagogicznym szkół gimnazjalnych w aglomeracji poznańskiej. Konsultacje prowadzone były za pomocą ankiet w 180 gimnazjach aglomeracji oraz w trakcie Akademii Aglomeracyjnej z udziałem nauczycieli, zorganizowanej przez Centrum Badań Metropolitalnych w październiku 2012 r.

2. Wiedza o Metropolii Poznań jako element budowania tożsamości metropolitalnej

Zaangażowanie społeczne w procesie modernizacji aglomeracji poznańskiej powinno wiązać się z budowaniem nowoczesnej tożsamości metropolitalnej. Aglomerację poznańską charakteryzuje bardzo intensywna mobilność mieszkańców, na którą składają się zmiany miejsca zamieszkania (szczególnie migracje z Poznania do gmin ościennych), liczne dojazdy do pracy, centrów handlowych czy w celu odwiedzin rodziny, znajomych. Życie toczy się ponad granicami administracyjnymi miast i gmin, a przywiązanie do małych ojczyzn uzupełniane jest stopniowo także „myśleniem aglomeracyjnym”. Dotyczy ono w szczególności funkcjonowania komunikacji, rynku pracy, rynku mieszkaniowego czy korzystania z usług. Zintegrowane działania podejmowane w aglomeracji powinny być odbierane jako działania na rzecz wspólnego obszaru, dla zaspokojenia potrzeb i w interesie wszystkich mieszkańców. Należy więc rozwijać i wzmacniać poczucie identyfikacji z aglomeracją i jej osiągnięciami, na równi z umacnianiem więzi z gminą, miastem czy Wielkopolską.

Migracje mieszkaniowe z Poznania do gmin ościennych rodzą nowe podziały społeczne między „starymi” a „nowymi” mieszkańcami („miejscowi”, „napływowi”). Coraz większa część mieszkańców aglomeracji to pierwsze pokolenie przybyszów z mniejszych miejscowości regionu i kraju (zob. charakterystyki mieszkańców nowych osiedli suburbanalnych, Kaczmarek, Mikuła 2012). Mieszkają oni na różnych obszarach aglomeracji, związani są jednakowo z miejscowością, gdzie mieszkają, jak i Poznaniem, który stanowił dla nich wcześniejsze miejsce zamieszkania lub studiów, bądź też był głównym magnesem do osiedlenia się w aglomeracji. Dla tych mieszkańców świadomość wspólnoty terytorialnej całej aglomeracji wydaje się być szczególnie cenna. „Myślenie aglomeracyjne /metropolitalne” to ważny element rozwoju aglomeracji poznańskiej. To myślenie „ponad granicami” i identyfikowanie się z problemami całego, coraz silniej powiązanego funkcjonalnie obszaru, jakim jest miasto Poznań i otaczające je gminy. Budowanie nowego typu świadomości metropolitalnej powinno być równoległe do działań integracyjnych o charakterze polityczno-administracyjnym. Stanie się ona na pewno ich sprzymierzeńcem.

Na obszarach silnie urbanizujących się szczególnie widać kształtowanie się identyfikacji zarówno z najbliższym środowiskiem zamieszkania (miejscowość, osiedle), z jednostką administracyjną (gmina, miasto, powiat) czy też większym regionem jakim jest właśnie aglomeracja czy też całe województwo (Wielkopolska).

W Strategii Metropolia 2020 zaprezentowano wizję sukcesu wzmocnienia tożsamości metropolitalnej poprzez rozmaite działania, w tym szczególnie w obszarze edukacji młodzieży.

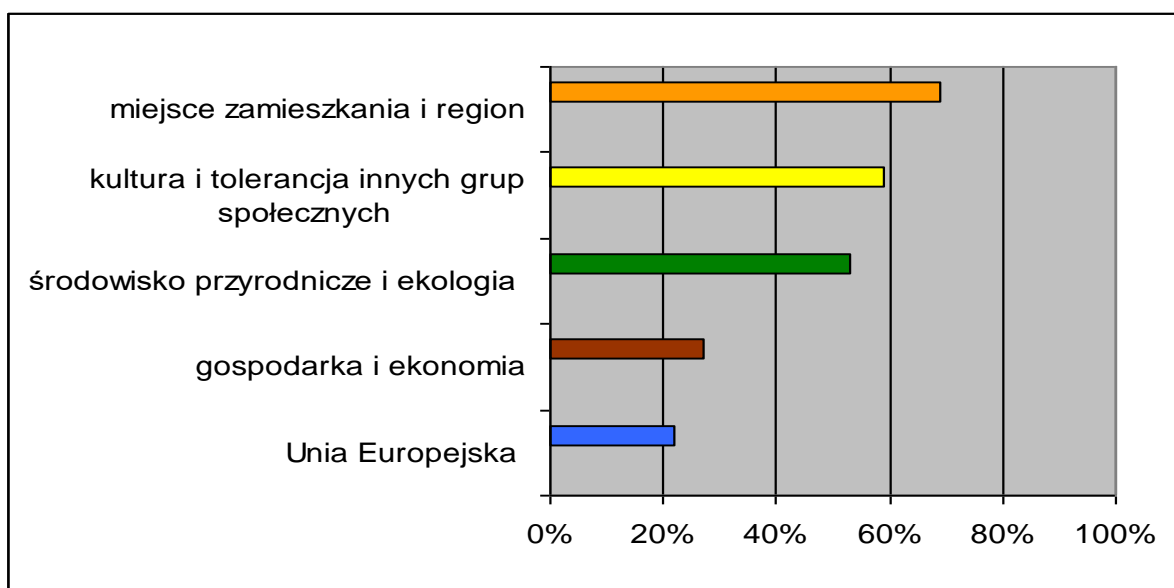
„Wśród mieszkańców rozwijać się będzie identyfikacja z całym obszarem metropolii, zarówno z jego problemami, jak i sukcesami. Rosnąca identyfikacja metropolitalna, uzupełniająca identyfikację z jednostką lokalną i regionem Wielkopolski będzie istotnym wyznacznikiem „nowego typu wspólnoty ponad granicami” oraz poważnym sprzymierzeńcem dla działań integracyjnych w metropolii. Upowszechni się myślenie metropolitalne zarówno wśród „starych” mieszkańców, jak i nowych przybyszów, dla których wybór miejsca zamieszkania nie będzie dylematem między byciem poznaniakiem a byciem mieszkańcem np. mniej znanej wsi podpoznańskiej. Identyfikacji z Metropolią Poznań będą sprzyjać imprezy i wydarzenia o zasięgu metropolitalnym, jak również formy identyfikacji zewnętrznej związanej z promocją metropolii. Świadomość metropolitalności Poznania i okolicznych gmin stanie się elementem identyfikacji z miejscem zamieszkania, przyczyniając się do wzrostu poczucia dumy oraz więzi terytorialnych na obszarze metropolii, a także magnesem przyciągającym nowych mieszkańców, zarówno do Poznania jak i gmin ościennych. Wzrost świadomości metropolitalnej będzie wsparciem dla działań samorządowych i instytucjonalnych mających na celu integrację przestrzenną i funkcjonalną całej metropolii. Firmy, instytucje, placówki usługowe będą wykorzystywać ideę metropolii do własnej promocji i identyfikacji terytorialnej z obszarem, na którym są zlokalizowane”.

Budowę spójnej Metropolii Poznań należy zaczynać więc nie tylko od realizacji przedsięwzięć organizacyjno-administracyjnych, tworzenia związków komunalnych, rozwoju wspólnej infrastruktury technicznej i społecznej, ale także od działań w sferze edukacji. Jednym z podstawowych zadań w tym zakresie jest stworzenie kompleksowego programu edukacyjnego dla szkół, zawierającego elementy wiedzy o Metropolii Poznań z różnych dziedzin, od historii i geografii po wiedzę o społeczeństwie i lokalnej gospodarce. Programowi takiemu powinny towarzyszyć materiały dydaktyczne, w tym użyteczny dla uczniów i nauczycieli interdyscyplinarny podręcznik z Wiedzy o Metropolii Poznań. Koncepcję programową poprzedza rozpoznanie zakresu treści wiedzy o regionie i środowisku lokalnym, realizowanych dotąd przez szkoły gimnazjalne na terenie aglomeracji poznańskiej.

3. Wiedza o regionie i środowisku lokalnym jako element edukacji szkolnej

Wiedza o regionie i środowisku lokalnym, niezależnie od przestrzennego rozmieszczenia, jest zasadniczym elementem kształtowania i wzbogacania tożsamości regionalnej oraz przynależności do małej regionalnej ojczyzny. Jednym z kluczowych zadań w tym procesie jest wspieranie uczniów w poszukiwaniu informacji o swoim najbliższym regionie oraz kształtowanie postaw związanych z identyfikacją terytorialną. Właśnie te postawy w dobie globalizacji należy uznać za najważniejsze: ciekawość świata poprzez zainteresowanie własnym regionem, świadomość wartości i poczucia odpowiedzialności za środowisko geograficzne i kulturowe zarówno własnego regionu, jak i Polski, oraz patriotyzm i poczucie tożsamości regionalnej. Można przyjąć, iż tożsamość regionalna jest to społeczna i kulturowa przynależność do grupy, oparta na tradycji i regułach, odnoszona do cech społecznych i kultury specyficznej dla danego regionu.

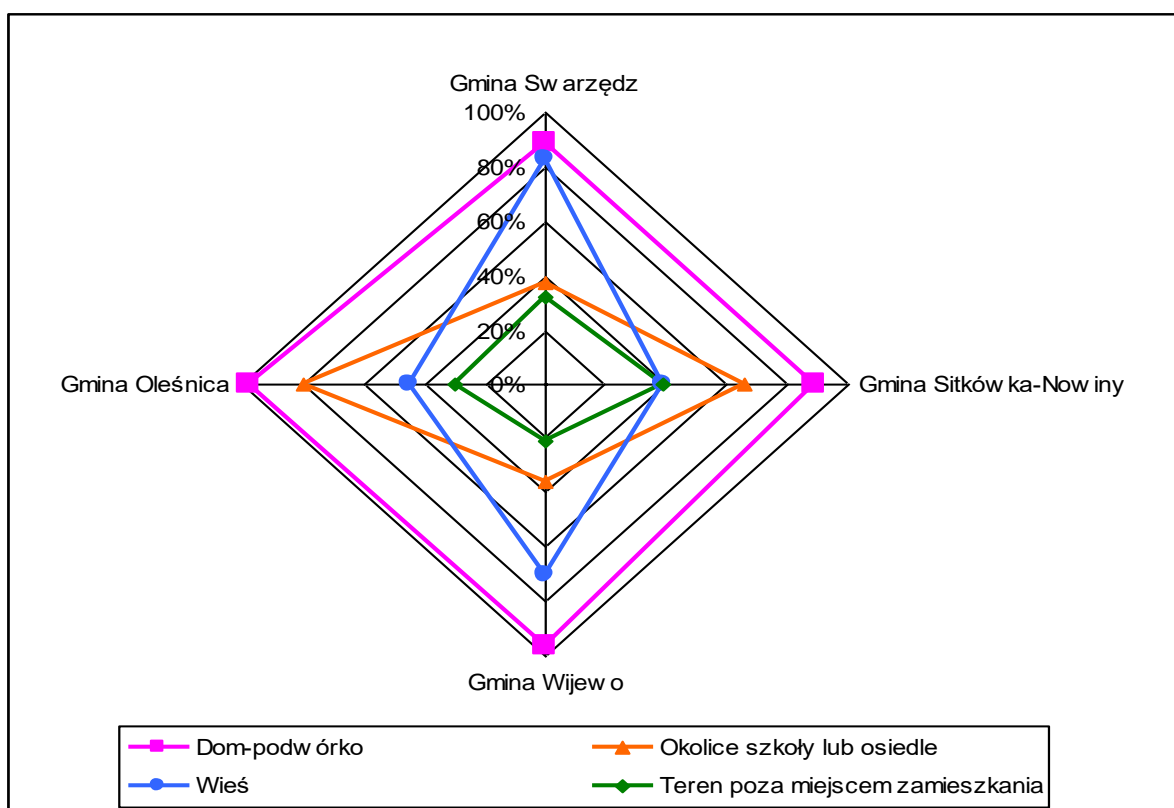
Jednak co to jest region i jak należy rozumieć to pojęcie? Według T. Bartkowskiego (1985), A. Dylikowej (1983), J. Kondrackiego (1976) oraz M.Z. Pulinowej (1996), region jest to obszar wyróżniający się od innych regionów określoną kombinacją cech środowiskowych, kulturowych, historycznych i gospodarczych. Te charakterystyczne cechy znajdują odbicie w krajobrazie, dając każdemu regionowi jego własny wyraz, własną fizjonomię. Jednak dla ucznia region ma wiele znaczeń, szczególnie w odniesieniu do przestrzeni i odległości. Dla ucznia szkoły podstawowej region to przede wszystkim dom, podwórko, wieś lub dzielnica miasta, natomiast dla starszych uczniów region to nie tylko najbliższa okolica, ale także miasto, gmina czy województwo. Badania przeprowadzone przez M. Cichoń, M. Rosik (2008) wśród uczniów gimnazjum pokazują, że **tematyka dotycząca najbliższego regionu oraz Wielkopolski pozostaje na pierwszym miejscu, wśród różnorodnych zagadnień, którymi interesuje się współczesny nastolatek.**

Ryc. 1. Zagadnienia, którymi interesuje się gimnazjalista

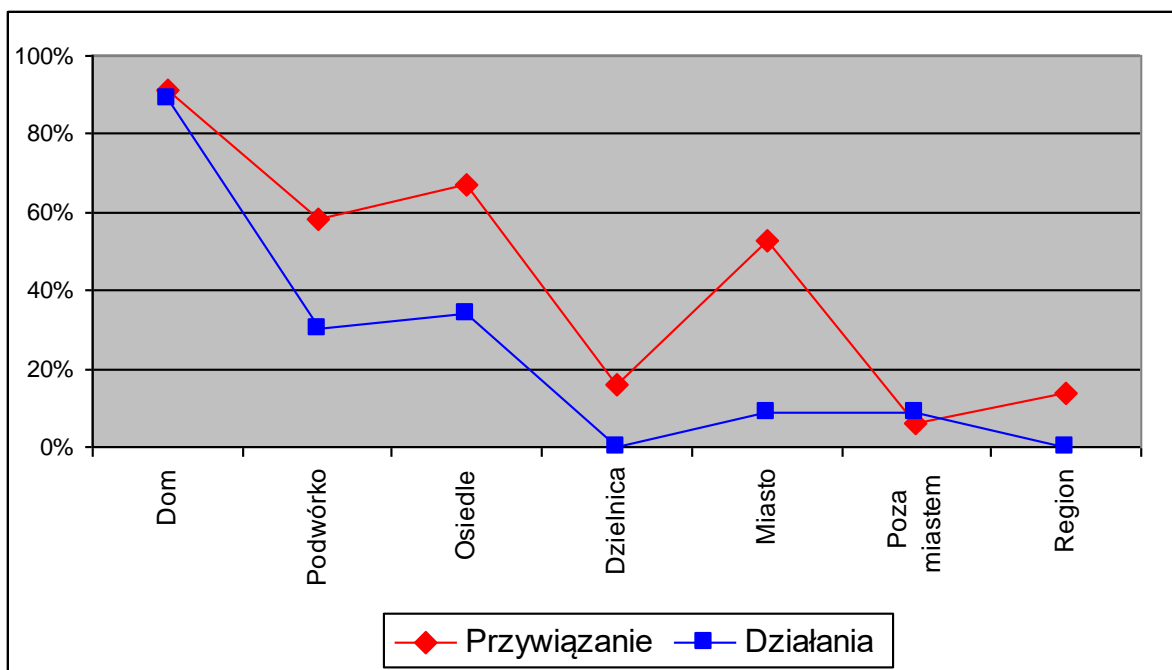
Źródło: M. Cichoń, M. Rosik 2008.

Gimnazjaliści mieszkający na obszarze aglomeracji poznańskiej nie zamierzają wyjeżdżać do innych regionów, uzasadniając to tym, że tutaj mogą się dobrze rozwijać i w przyszłości znaleźć dobrą pracę. Bez wątpienia duży wpływ na kształtowanie takich lokalnych postaw ma rodzina i szkoła, w tym zaangażowany nauczyciel. Wydaje się również, że przywiązanie uczniów do najbliższego regionu wynika z jego relatywnie wysokiego poziomu rozwoju i silnych tradycji historycznych. Świadczą o tym także wyniki badań M. Cichoń i Dybskiej-Jakubkiewicz (2008), które porównują stopień przywiązania uczniów mieszkających na obszarze aglomeracji i na peryferiach regionu. Warunki, w których rozwijają się i uczą uczniowie z obszarów aglomeracji poznańskiej i kieleckiej są zdecydowanie lepsze niż uczniów z obszarów peryferyjnych, jednak uczniowie z aglomeracji czują się bardziej związani z domem i aglomeracją, z kolei na peryferiach głównie z domem. Widać również, że uczniowie z Wielkopolski wiążą swoją przyszłość z wsią, w której mieszkają, bez względu na jej lokalizację, natomiast uczniowie ze Świętokrzyskiego bardziej związani są z większymi miastami, m.in. z tymi, w których jest szkoła, urzędy (Cichoń, Dybska-Jakubkiewicz 2008).

Ryc. 2. Obszary identyfikacji młodzieży z gmin woj. wielkopolskiego i woj. świętokrzyskiego
 Źródło: M. Cichoń, I. Dybska-Jakubkiewicz, 2008.

Współczesna teoria i praktyka pedagogiczna podkreśla szczególne znaczenie najbliższego regionu w procesie rozwoju dzieci i młodzieży. Uzasadnienie powyższego stanowiska tkwi przede wszystkim w naturalnej skłonności człowieka do identyfikowania się z określonym regionem, z tym co nazywa się lokalną ojczyzną. Mała ojczyzna stanowi nie tylko materialne terytorium, w którym żyje człowiek, ale również jest wyobrażeniem przestrzeni społecznej. Walory naturalne regionu, istniejące w nim struktury społeczno-gospodarcze oraz wartości kulturowe w zasadniczy sposób wpływają na świadomość społeczną jego mieszkańców. Dlatego też region i jego sposób funkcjonowania wpływa na kształtowanie świadomości społecznej. Według M. Cichoń i M. Rosik (2008) utożsamianie się z regionem ma wpływ na świadome działania podejmowane przez uczniów w miejscu zamieszkania. Im dalej, tym mniejsze przywiązanie ucznia do danego terenu, tym mniejsza potrzeba dbania o otoczenie i brania odpowiedzialności za środowisko geograficzne, obiekty kulturowe czy nawet infrastrukturę i estetykę na ulicy (ryc. 3).

Ryc. 3. Stopień przywiązania i działania na rzecz swojego regionu w grupie gimnazjalistów z Poznania z uwzględnieniem wybranych obszarów identyfikacji młodzieży.

Źródło: M. Cichoń, M. Rosik 2008.

Idea włączenia treści regionalnych do kształcenia i wychowania młodego pokolenia jest jedną z podstawowych w rozwoju społecznym, a jej bogate tradycje sięgają XVII wieku. W 1657 roku Jan Amos Komeński w sformułowanej i aktualnej do dzisiaj tezie, że *„Ziemie trzeba poznawać od najbliższego otoczenia, od własnego środowiska poczynsz”*, postulował wprowadzenie do nauczania szkolnego wiedzy o środowisku lokalnym, argumentując tym, że obiekty dalsze należy poznawać za pośrednictwem tych bliższych. Także M.Z. Pulinowa (1997) pisała, że *„jedynie geografia miejscowa daje uczniowi podstawę do niezbędnego odczucia rzeczywistości, faktów i związków geograficznych oraz prawdziwości ich tłumaczenia. Geografia najbliższej miejscowości ma być podstawą nauczania, jej punktem wyjścia i stałym punktem porównania w dalszej nauce”*.

Powyższe podejścia umożliwiły przyjęcie założeń edukacji na poziomie lokalnym i regionalnym, przy czym lokalne ujęcie rozumiane jest najczęściej jako najbliższe otoczenie miejsca zamieszkania, natomiast regionalne – jako obszar wydzielony administracyjnie, nawiązujący do regionu historycznego lub etnograficznego. Wielkopolska należy do tych regionów, dla których treści lokalne i regionalne są realizowane na wszystkich poziomach edukacyjnych i są włączone do zakresu programowego wielu przedmiotów. Do 2008 roku realizacja treści odnoszących się do lokalnych i regionalnych zagadnień odbywała się poprzez

istniejące wówczas w podstawie programowej edukacyjne ścieżki międzyprzedmiotowe. Od 2008 roku, po przeprowadzeniu reformy strukturalnej i programowej, uwzględniono ponownie te treści już w ramach nauczania poszczególnych przedmiotów (por. rozdz. 4).

Realizacja edukacji regionalnej przez nauczycieli nauk przyrodniczych i humanistycznych charakteryzuje się różnymi podejściami. Podejście pierwsze reprezentowane jest przez K. Kossak-Głowczewskiego (1994), zakłada przyjęcie edukacji regionalnej oznaczającej powrót do źródeł. Podstawowym zadaniem edukacji regionalnej ma być *„powrót do domu, do źródeł życia każdego człowieka, a więc do źródeł kultury domowej, lokalnej, regionalnej, narodowej i ogólnoludzkiej”*. Zdaniem K. Kossak-Głowczewskiego edukacja regionalna jest *„to wielość, różnorodność i niepowtarzalność. Ma sens ogólnoludzki, gdyż region jest światem ogólnoludzkim, a regionalizm to jeden z podstawowych, aktywnych sposobów i elementów rozumienia samego świata”*.

Drugie podejście traktuje edukację regionalną jako nabywanie kompetencji, a autorem tego podejścia jest J. Nikitorowicz (1996). Region jest rzeczywistością, która zdaniem autora, zakorzenia człowieka w bliskiej mu wspólnotce, kulturze i terytorium. Dla J. Nikitorowicza *„edukacja regionalna to nabywanie kompetencji w zakresie kultury i języka własnej grupy w kontekście grupy większościowej. Jej celem nadrzędnym jest kształtowanie szacunku do dziedzictwa kulturowego, systemu wartości, języka, tradycji i obyczajów.”*

Według M. Szczepańskiego (1999) edukacja regionalna reprezentowana jest poprzez siedem kręgów wiedzy. Pierwszy krąg to wiedza o lokalnym/regionalnym środowisku przyrodniczym i ekorozwoju. Drugi - wiedza o topografii, a trzeci to wiedza o wydarzeniach, bohaterach i strukturach. Czwarty krąg określa socjologiczną wiedzę o społeczności lokalnej/regionalnej, w tym wiedzę o krainach kulturowych, wielokulturowości oraz o koniecznych przeobrażeniach cywilizacyjnych regionu. Przedostatni krąg to wiedza o gwarze i jej odmianach oraz literaturze, natomiast ostatni – to wiedza o kulturze materialnej, takiej jak urbanistyka, architektura, lokalnej twórczości artystycznej i rzemieślniczej.

Podsumowując należy stwierdzić, że **nauczanie regionalne to specyficzny dobór treści regionalnych i wartości o charakterze ogólnoludzkim, dokonany przez samych zainteresowanych w celu przekazania ich następnemu pokoleniu.**

Ważne jest, aby celem kształcenia w ramach edukacji regionalnej było dokonywanie zmian w trzech rodzajach aktywności ucznia:

1. **poznawczej** (wiedza),
2. **emocjonalnej** (postawy),

3. praktycznej (umiejętności).

Ważnym elementem ww. aktywności jest tworzenie osobistej więzi z regionem oraz uświadomienie jaką stanowi dla ucznia wartość. **Edukacja regionalna jest bowiem procesem stałego odkrywania własnego regionu trwającym przez całe życie, a nie tylko odnoszącym się do konkretnego poziomu nauczania.** Jednakże to właśnie na poziomie szkoły można szczególnie zwrócić uwagę uczniów na bogactwo i różnorodność zagadnień regionalnych. Wówczas odpowiednio ukształtowana wiedza o regionie i środowisku lokalnym stanowić będzie w dorosłym życiu kolejnego pokolenia, podstawę do działań gospodarczych, ekologicznych czy kulturowych.

4. Przegląd programów nauczania i działań (projektów) na poziomie gimnazjalnym dotyczących wiedzy o regionie i środowisku lokalnym

Merytoryczną wykładnię dla konstruowania programów nauczania poszczególnych przedmiotów szkolnych stanowi *Podstawa programowa wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* zaktualizowana 27 sierpnia 2012 roku, a obowiązująca od 1 września 2012 r. (*D.U. z 2012, poz. 977*), która zawiera konkretne zapisy celów kształcenia i treści nauczania. Cele kształcenia rozumiane są jako wymagania ogólne, natomiast treści nauczania traktowane są jako wymagania szczegółowe. Zarówno cele, jak i treści nauczania ujęte zostały w języku efektów kształcenia, zgodnie z wymaganiami Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie (*2008/C111/01*). Z punktu widzenia kształcenia kluczowy jest cel edukacyjny, który należy definiować jak świadomie określony, przewidywany i sformułowany wynik działalności dydaktycznej, czyli efekt pracy ucznia. Taki zapis w podstawie programowej stanowi precyzyjne określenie jakie zagadnienia merytoryczne powinien poznać uczeń.

Do podstawowych celów kształcenia na III etapie edukacyjnym realizowanym w gimnazjum należy:

- 1. „Przyswojenie przez uczniów określonego zasobu wiadomości na temat faktów, zasad i praktyk;**
- 2. Zdobywanie przez uczniów umiejętności wykorzystania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów;**
- 3. Kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie”.**

Powyższe cele zobowiązują nauczycieli do odpowiedniej konstrukcji jednostek dydaktycznych, doboru treści, metod i środków dydaktycznych w taki sposób, aby stworzyć uczniom warunki do zaistnienia procesu nauczania-uczenia się. Od twórczej i konstruktywnej postawy nauczycieli oraz przy uwzględnieniu zainteresowań i chęci do pracy uczniów, zależy powodzenie strategii i przyjęte efekty kształcenia.

Na podstawie analizy wspomnianej już *Podstawy programowej*, należy stwierdzić, iż na poziomie III etapu edukacyjnego w gimnazjum **treści nauczania o regionie i środowisku lokalnym występują w programach nauczania następujących przedmiotów (ryc. 4):**

- 1) **Geografii,**
- 2) **Historii,**
- 3) **Wiedzy o społeczeństwie (WOS),**
- 4) **Biologii,**
- 5) **Języka polskiego.**

Ryc. 4. Treści nauczania o regionie i środowisku lokalnym w programach nauczania przedmiotów na poziomie gimnazjum

W ww. przedmiotach za ważny należy uznać zakres i dobór treści składających się na edukację o regionie i środowisku lokalnym. Zatem budowanie wiedzy o regionie i środowisku lokalnym wymaga przyjęcia określonych działań umożliwiających jej realizację w sposób holistyczny.

Poniżej przedstawiono treści nauczania o regionie przyporządkowane poszczególnym przedmiotom, wybierając z *Podstawy programowej* tylko te zapisy, które odpowiadają informacjom dotyczącym regionu i środowisku lokalnemu.

GEOGRAFIA

„Treści nauczania – wymagania szczegółowe

5. Ludność Polski. Uczeń:

- 3) charakteryzuje na podstawie map gęstości zaludnienia, zróżnicowanie rozmieszczenia ludności w Polsce i zamieszkiwanym regionie oraz wyjaśnia te różnice czynnikami przyrodniczymi, historycznymi, ekonomicznymi;
- 4) wykazuje różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i we własnym regionie;
- 5) podaje główne, aktualne problemy rynku pracy w Polsce i we własnym regionie;
- 6) analizuje, porównuje, ocenia rozmieszczenie i wielkość miast w Polsce i zamieszkiwanym regionie; wyjaśnia przyczyny rozwoju wielkich miast w Polsce.

6. Wybrane zagadnienia geografii gospodarczej Polski. Uczeń:

- 4) wyjaśnia przyczyny zmian zachodzących w przemyśle w Polsce i we własnym regionie oraz wskazuje najlepiej rozwijające się obecnie w Polsce gałęzie produkcji przemysłowej;
- 5) rozróżnia rodzaje usług; wyjaśnia szybki rozwój wybranych usług w Polsce i we własnym regionie;
- 8) wykazuje konieczność ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego w Polsce; wymienia formy jego ochrony, proponuje konkretne działania na rzecz jego ochrony we własnym regionie.

7. Regiony geograficzne Polski. Uczeń:

- 2) charakteryzuje, na podstawie map tematycznych, środowisko przyrodnicze głównych regionów geograficznych Polski ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu (również na podstawie obserwacji terenowych);

- 5) projektuje i opisuje, na podstawie map turystycznych, tematycznych, ogólnogeograficznych i własnych obserwacji terenowych, podróż wzdłuż wybranej trasy we własnym regionie uwzględniając walory przyrodnicze i kulturowe.

8. Sąsiedzi Polski – zróżnicowanie geograficzne, przemiany. Uczeń:

- 5) przedstawia główne cechy środowiska przyrodniczego, gospodarki oraz formy współpracy z krajem będącym najbliższym sąsiadem regionu, w którym uczeń mieszka”.

HISTORIA

„Treści nauczania – wymagania szczegółowe

12. Kultura materialna i duchowa łacińskiej Europy. Uczeń:

- 3) rozpoznaje zabytki kultury średniowiecza, wskazując różnice pomiędzy stylem romańskim a stylem gotyckim, z uwzględnieniem przykładów z własnego regionu.

19. Polska i Litwa w czasach ostatnich Jagiellonów. Uczeń:

- 5) rozpoznaje reprezentatywne obiekty sztuki renesansowej na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu.

20. Społeczeństwo i ustrój Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Uczeń:

- 5) rozpoznaje charakterystyczne cechy kultury baroku, odwołując się do przykładów architektury i sztuki we własnym regionie.

26. Rzeczpospolita w dobie stanisławowskiej. Uczeń:

- 4) rozpoznaje charakterystyczne cechy polskiego oświecenia i charakteryzuje przykłady sztuki okresu klasycyzmu z uwzględnieniem własnego regionu.

34. Społeczeństwo dawnej Rzeczypospolitej w okresie powstań narodowych. Uczeń:

- 2) przedstawia przyczyny oraz porównuje przebieg i charakter powstań narodowych;
- 3) rozróżnia bezpośrednie i długofalowe następstwa powstańczych ruchów narodowych.

35. Życie pod zaborami. Uczeń:

- 4) przedstawia główne nurty życia politycznego pod zaborami w końcu XIX w”.

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE (WOS)

„Treści nauczania – wymagania szczegółowe

17. Gmina jako wspólnota mieszkańców. Uczeń:

- 1) przedstawia podstawowe informacje o swojej gminie, wydarzenia i postaci z jej dziejów;
- 2) wymienia najważniejsze zadania samorządu gminnego;
- 3) przedstawia sposób wybierania i działania władz gminy, w tym podejmowania decyzji w sprawie budżetu;
- 4) nawiązuje kontakt z lokalnymi instytucjami publicznymi i organizacjami pozarządowymi oraz podejmuje współpracę z jedną z nich (w miarę swoich możliwości);
- 6) odwiedza urząd gminy i dowiadyuje się, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy.

18. Samorząd powiatowy i wojewódzki. _Uczeń:

- 3) przygotowuje plakat, folder, stronę internetową lub inny materiał promujący gminę, okolicę lub region”.

BIOLOGIA

„Treści nauczania – wymagania szczegółowe

X. Globalne i lokalne problemy środowiska. Uczeń:

- 1) przedstawia przyczyny i analizuje skutki globalnego ocieplenia klimatu;
- 2) uzasadnia konieczność segregowania odpadów w gospodarstwie domowym oraz konieczność specjalnego postępowania ze zużyтыми bateriami, świetłówkami, przeterminowanymi lekami;
- 3) proponuje działania ograniczające zużycie wody i energii elektrycznej oraz wytwarzanie odpadów w gospodarstwach domowych.

Zalecane doświadczenia i obserwacje. Uczeń:

- 2) dokonuje obserwacji:
  - d) w terenie przedstawicieli pospolitych gatunków roślin i zwierząt,
  - e) w terenie obserwacji liczebności, rozmieszczenia i zagęszczenia wybranego gatunku rośliny zielnej”.

JĘZYK POLSKI

„Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji.

3. Świadomość językowa. Uczeń:

4) rozpoznaje cechy kultury i języka swojego regionu.

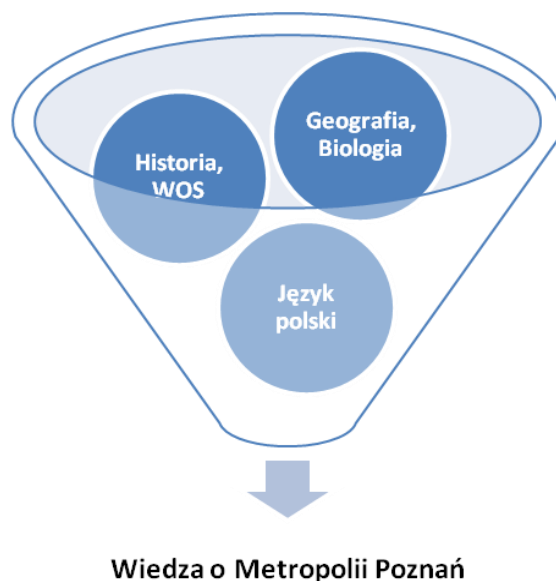
II. Tworzenie wypowiedzi.

2. Świadomość językowa. Uczeń:

11) operuje słownictwem z określonych kręgów tematycznych (... społeczeństwo i kultura; region i Polska)”.

Zapisane w programach poszczególnych przedmiotów treści nauczania tworzą bazę merytoryczną, dostarczającą uczniom niezbędnej wiedzy do poznania własnego regionu i lokalnego środowiska, zarówno z perspektywy funkcjonowania środowiska geograficznego oraz społeczno-gospodarczego, jak i aktualnych przemian. Zwracają uwagę także treści dotyczące ochrony środowiska geograficznego i kulturowego we własnym regionie oraz propozycji konkretnych podejmowanych działań. Aby uczeń zdawał sobie w pełni sprawę, że przynależy do określonego regionu, powinien być otwarty na wszystkie przemiany także w ujęciu historycznym. Traktował gminę jako wspólnotę mieszkańców, a przede wszystkim był świadomy wartości kulturowych swojego regionu oraz identyfikował się z nim.

Edukacja dotycząca regionu i środowiska lokalnego wymaga w związku z tym podejścia korelacyjnego, zarówno w odniesieniu do celów edukacyjnych, jak i wynikających z nich treści kształcenia. Umiejętne ich połączenie, przedstawianie przyczynowo-skutkowe oraz dostosowane odpowiednie metody nauczania, pozwolą na zbudowanie podstaw wiedzy o przestrzeni łączącej wszystkie wymienione powyżej, wiedzy o metropolii Poznań (ryc. 5).

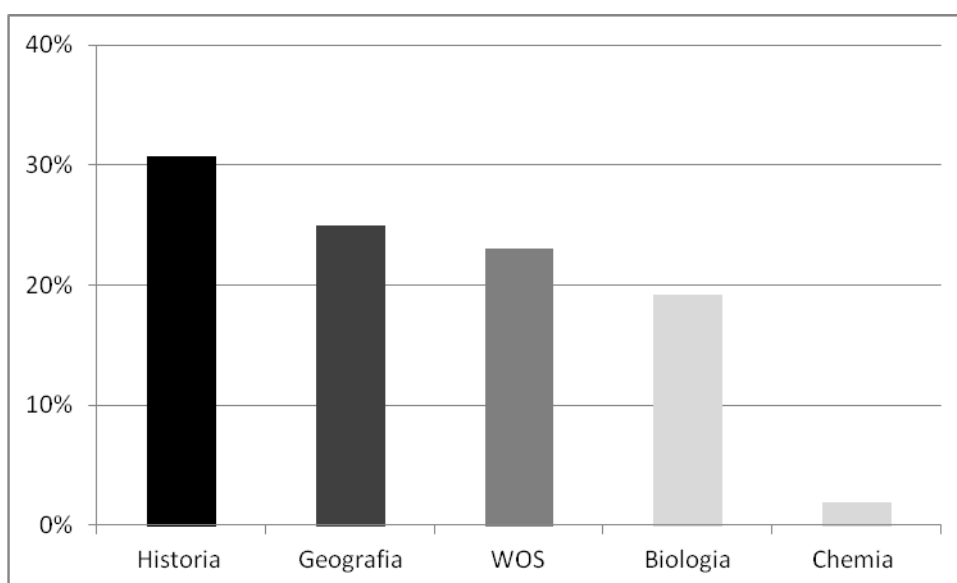
Ryc. 5. Edukacja lokalna i regionalna w Metropolii Poznań

Przeprowadzono również analizę aktualnych podręczników szkolnych i na jej podstawie stwierdzono, iż w zróżnicowany sposób przedstawiane są zagadnienia dotyczące własnego regionu. Zdecydowanie brakuje treści odnoszących się do aglomeracji/metropolii. Wobec tego cenną propozycją powinny być uzupełnienia i rozszerzenia o treści historyczne oraz współczesne treści społeczno-gospodarcze i ekologiczne dotyczące regionu/metropolii (aglomeracji), a także miasta/gminy (miejscowości/dzielnicy).

5. Stopień realizacji zajęć z edukacji lokalnej i regionalnej w szkołach aglomeracji poznańskiej

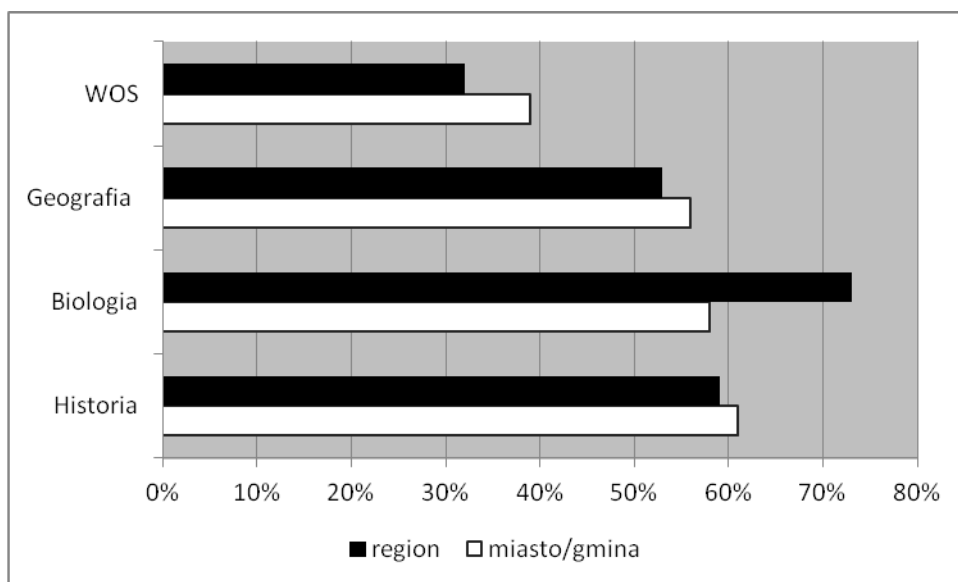
W celu określenia zakresu i sposobów realizacji edukacji regionalnej na obszarze aglomeracji poznańskiej, przeprowadzono badania ankietowe wśród nauczycieli szkół gimnazjalnych znajdujących się na jej terenie. Celem badań było poznanie opinii nauczycieli na temat stanu realizacji tematyki lokalnej i regionalnej w programach nauczania oraz ocena zainteresowania edukacją metropolitalną. Założona próba ponad 150 szkół, zrealizowana została w 32 %. **W badaniach ankietowych uczestniczyło 55 nauczycieli, wśród których 46% stanowili nauczyciele uczący na terenie miasta Poznania, a 54% na obszarze gmin aglomeracji.**

Realizacja treści lokalnych i regionalnych odbywa się w szkole gimnazjalnej na wszystkich przedmiotach. Jednak największe zainteresowanie tą tematyką widoczne jest na czterech przedmiotach: historii, geografii, wiedzy o społeczeństwie (WOS) i biologii (ryc. 6), o czym świadczy udział nauczycieli tych przedmiotów w badaniach ankietowych.

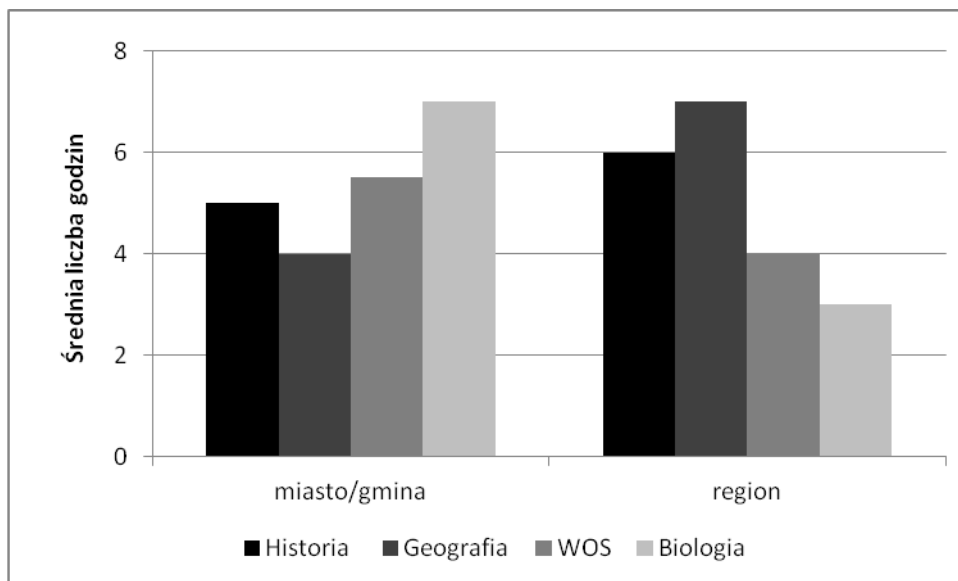
Ryc. 6. Udział nauczycieli w badaniach ankietowych

Zainteresowanie miejscem zamieszkania w ujęciu lokalnym i regionalnym widoczne jest także wśród młodzieży (ryc. 7). To zainteresowanie i jednocześnie zaangażowanie, zdaniem nauczycieli, jest tym większe, im częściej proponowane są wycieczki lub zajęcia terenowe, podczas których poziom zapamiętanych treści i umiejętności wzrasta. Nauczyciele biorący udział w ankiecie podkreślają, że „*tematy dotyczące miasta i regionu są ciekawe, ale realizacja wszystkich założeń programowych jest czynnikiem nadrzędnym*”.

Ryc. 7. Udział młodzieży zainteresowanej miejscem zamieszkania w opinii ankietowanych nauczycieli

Zakres merytoryczny dla poszczególnych przedmiotów, w tym historii, geografii, WOS-u czy biologii, wynika z zapisów w podstawie programowej danego przedmiotu. Nie ma jednak zapisów dotyczących liczby godzin, które należałoby przeznaczyć na nauczanie treści regionalnych w ramach danego przedmiotu.

Ryc. 8. Średnia liczba godzin przeznaczana przez nauczycieli w ciągu roku na realizację treści lokalnych i regionalnych

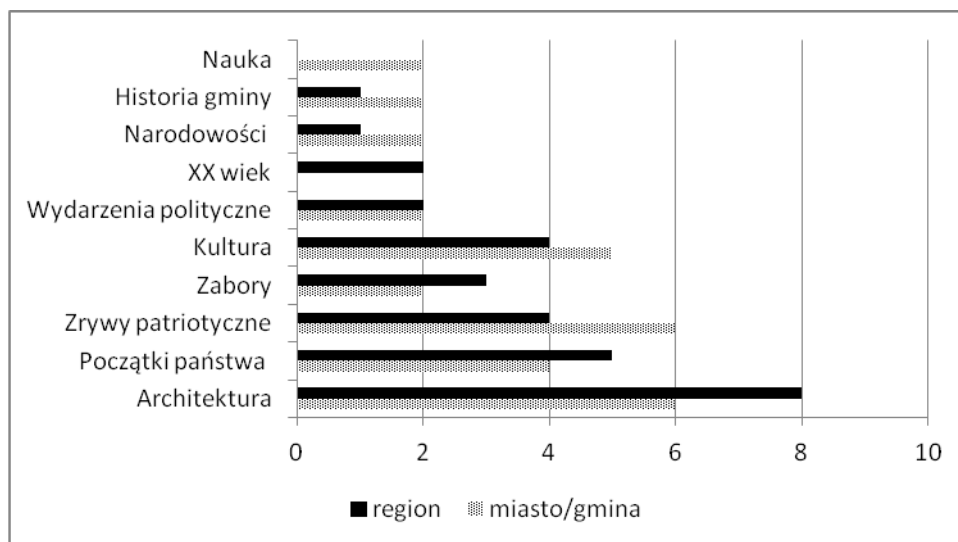
Zaskakuje więc fakt, że to nauczyciele przedmiotów przyrodniczych czy historii, mając w ciągu roku średnio 40 godzin, znajdują czas na włączanie treści lokalnych i regionalnych do swoich przedmiotów. Nauczyciele historii i geografii przeznaczają średnio 11 godzin na rok, realizując przede wszystkim treści regionalne w odniesieniu do Wielkopolski. Natomiast nauczyciele biologii i WOS-u - 9,5 godziny na rok, koncentrując się na ujęciu lokalnym, związanym z miejscem zamieszkania, miastem Poznań lub gminą (ryc. 8).

Porównując stopień zainteresowania uczniów tematyką lokalną i regionalną (ryc. 9) zauważono, że podejście regionalne stosowane przez geografów i historyków powoduje wyrównane zainteresowanie zarówno tematyką lokalną, jak i regionalną. W opinii nauczycieli biologii, którzy w dużo mniejszym stopniu analizują tematykę w ujęciu regionalnym, wzrasta wśród uczniów zainteresowanie Wielkopolską, szczególnie przy tematach związanych z zanieczyszczeniem środowiska geograficznego. Z kolei na lekcjach wiedzy o społeczeństwie nie obserwuje się szczególnego zainteresowania Wielkopolską, a raczej jeszcze większym zapotrzebowaniem na zagadnienia związane z miejscem zamieszkania, w tym społeczności lokalnej, działania urzędów czy polityki samorządowej. Taka zależność wydaje się oczywista, ponieważ im bardziej zagadnienie dotyczy samego ucznia, tym chętniej podejmuje te tematy na lekcjach.

Nauczyciele poszczególnych przedmiotów realizują treści lokalne i regionalne zgodnie z zapisami w podstawie programowej, akcentując najważniejsze wydarzenia historyczne,

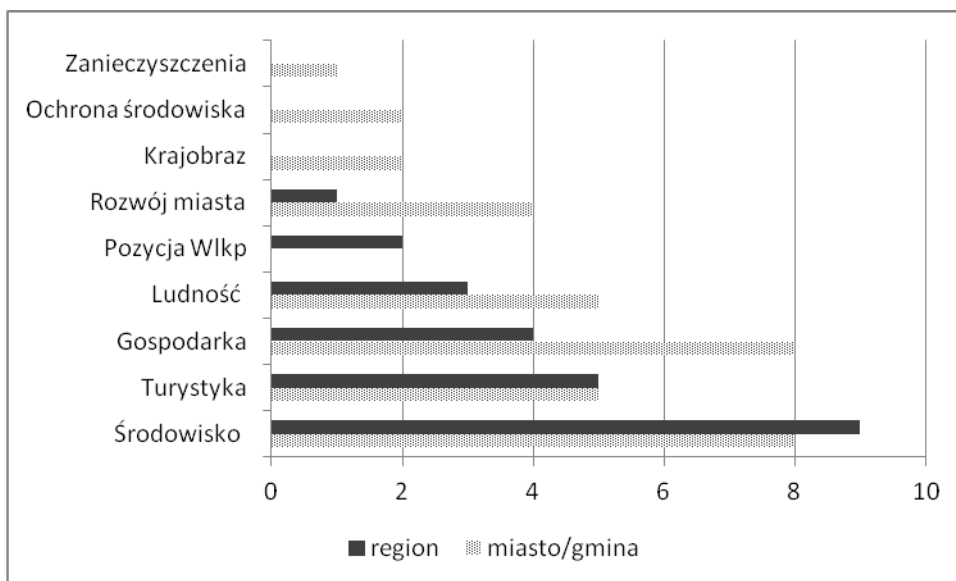
problemy środowiskowe, społeczno-gospodarcze czy samorządowe, związane z miastem Poznań i Wielkopolską.

Na lekcjach historii dominują tematy związane z architekturą czy początkami państwa polskiego w ujęciu regionalnym (6 godzin w roku), natomiast zagadnienia lokalne dotyczą historii miasta Poznania lub historii gminy oraz zrywów narodowościowych, takich jak Powstanie Wielkopolskie. Z kolei tematy: kultura narodu, wydarzenia polityczne czy okres zaborów, omawiane są przez większość nauczycieli w ujęciu Poznań-Wielkopolska (ryc. 9).

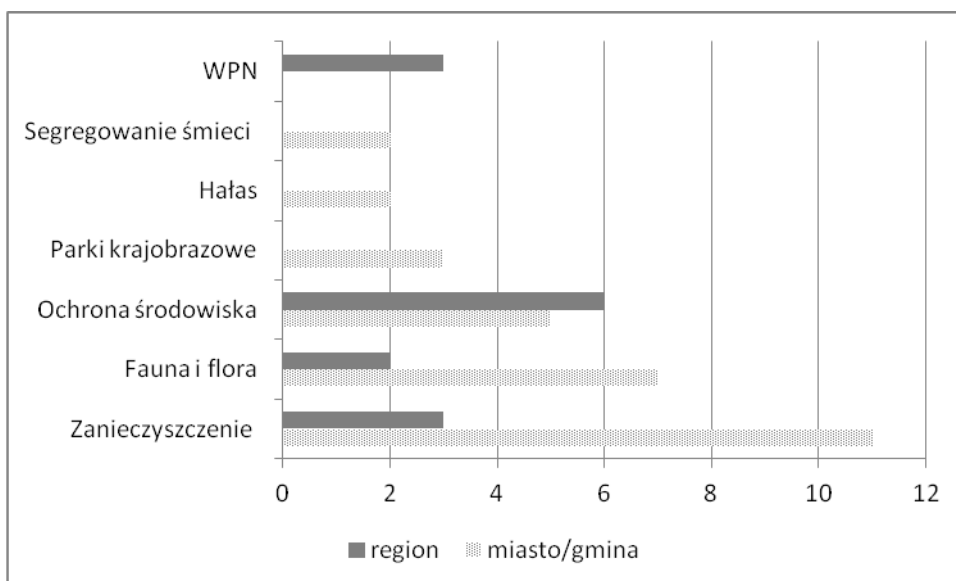
Ryc. 9. Liczba nauczycieli historii realizujących wybrane tematy lekcji w ujęciu lokalnym i regionalnym

W ujęciu regionalnym zagadnienia realizują w większości także geografowie (7 godzin/rok). Dominują przede wszystkim takie tematy jak: środowisko geograficzne Wielkopolski oraz pozycja Wielkopolski w odniesieniu do innych regionów kraju. Natomiast tematy odnoszące się do miasta Poznania lub danej gminy to: rozwój miasta/gminy, krajobraz oraz zanieczyszczenie i ochrona środowiska. Średnio na zagadnienia lokalne nauczyciele geografii przeznaczają 4 godziny/rok. Problematyka dotycząca ludności i turystyki realizowana jest na lekcjach geografii zarówno w ujęciu lokalnym, jak i regionalnym (ryc. 10).

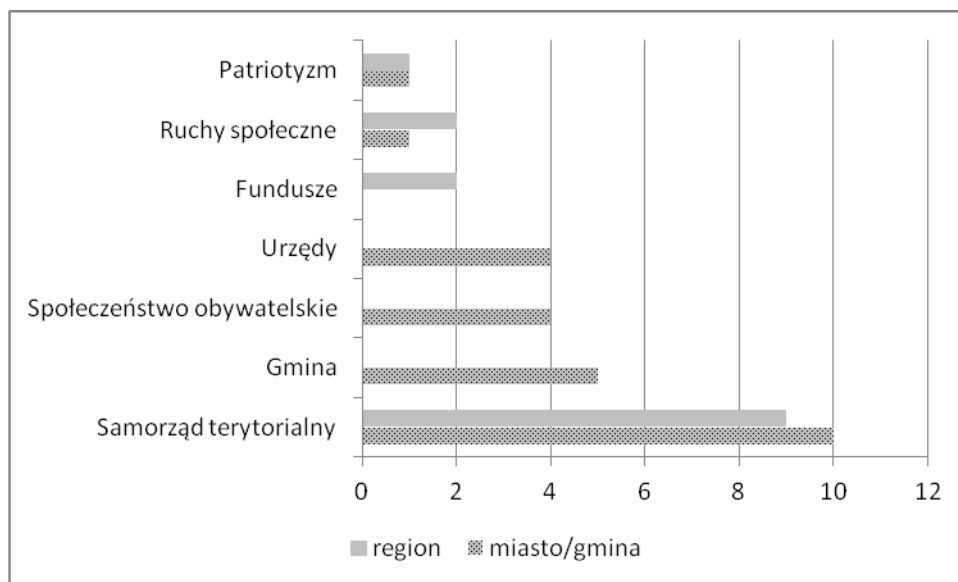
Ryc. 10. Liczba nauczycieli geografii realizujących wybrane tematy lekcji w ujęciu lokalnym i regionalnym

Nauczanie o najbliższym miejscu zamieszkania preferują nauczyciele biologii i wiedzy o społeczeństwie, przeznaczając na jego realizację odpowiednio 7 i 5,5 godzin na rok, podczas gdy ujęcie regionalne planowane jest na 3,5 godziny/rok. Widać wyraźną koncentrację nauczycieli biologii na dwóch tematach: zanieczyszczenie środowiska miejskiego oraz fauna i flora miasta. Ujęcie regionalne w tym wypadku jest drugoplanowe i odnosi się jedynie do Wielkopolskiego Parku Narodowego. Tematyka związana z ochroną środowiska zajmuje równie ważne miejsce, jak pozostałe treści na lekcjach biologii, a realizowana jest zarówno w ujęciu Poznania jak i całej Wielkopolski (ryc. 11).

Ryc. 11. Liczba nauczycieli biologii realizujących wybrane tematy lekcji w ujęciu lokalnym i regionalnym

Nauczyciele wiedzy o społeczeństwie także częściej stosują w edukacji regionalnej podejście lokalne. Dotyczy to tematów odnoszących się przede wszystkim do: samorządu terytorialnego, społeczeństwa obywatelskiego czy działań urzędów. Postawa patriotyzmu czy partycypacji społecznej kształtowana jest w odniesieniu zarówno do miasta, gminy jak i regionu (ryc. 12).

Ryc. 12. Liczba nauczycieli wiedzy o społeczeństwie realizujących wybrane tematy lekcji w ujęciu lokalnym i regionalnym

Porównując sposoby realizacji treści lokalnych i regionalnych zauważono, że podstawowym ich sposobem, dla ponad 90% nauczycieli są przede wszystkim lekcje przedmiotowe. Średnio połowa nauczycieli omawia treści lokalne i regionalne podczas lekcji wychowawczych, projektów edukacyjnych czy zajęć pozalekcyjnych (tab. 1).

Tab. 1. Sposoby realizacji tematyki lokalnej i regionalnej przez ankietowanych nauczycieli

Rodzaj zajęć	Edukacja lokalna	Edukacja regionalna
Lekcje przedmiotowe	92%	90%
Lekcje wychowawcze	52%	44%
Zajęcia terenowe	46%	31%
Projekty edukacyjne	46%	38%
Zajęcia pozalekcyjne	44%	46%
Inne	13%	11%

Największe różnice pomiędzy sposobami przeprowadzania lekcji widoczne są w częstotliwości prowadzenia zajęć terenowych a pozostałymi formami pracy z młodzieżą. Prawie połowa nauczycieli organizuje zajęcia terenowe w najbliższym otoczeniu (mieście lub gminie), a jedna trzecia przeprowadza zajęcia terenowe na terenie Wielkopolski (tab. 1). Dla większości nauczycieli zajęcia terenowe powinny być obowiązkowe. Jednak przy ograniczonej liczbie godzin jak zauważają „*trudno znaleźć czas na zajęcia terenowe*”. Kilkunastu badanych nauczycieli stwierdza, że organizacja wycieczek i zajęć terenowych zależy od „*indywidualnego zaangażowania i kreatywności nauczyciela. Zależy to również od przychylności i otwartości instytucji czy zakładów na terenie gminy*”.

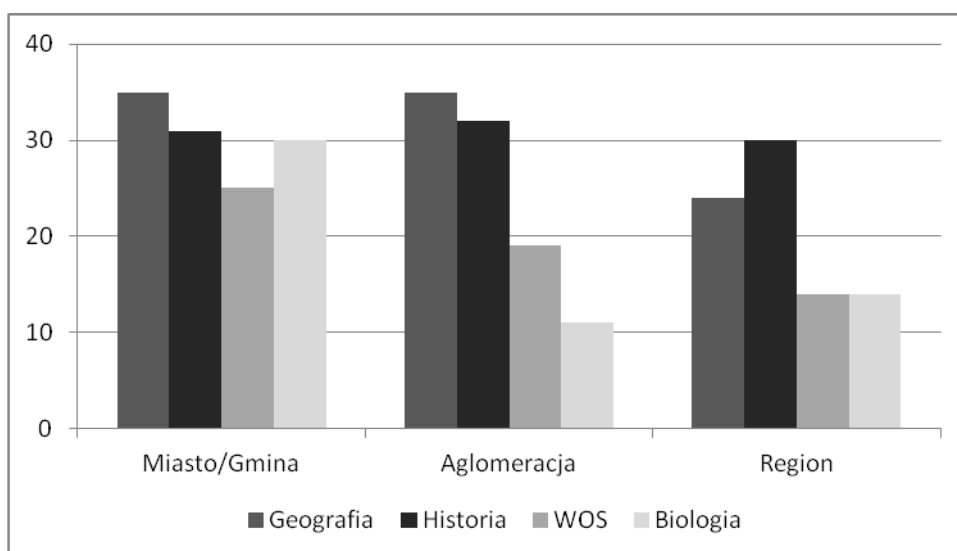
Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych można stwierdzić, iż realizacja tematyki lokalnej i regionalnej nie jest trudna dla nauczycieli uczących w szkołach na terenie aglomeracji poznańskiej, a nauczanie o regionie, zarówno w ujęciu lokalnym i regionalnym przynosi nauczycielom dużo zadowolenia. Nauczyciele uczący wszystkich przedmiotów odpowiednio dobierają tematy oraz sposoby realizacji lekcji. Optymistyczny jest fakt, że nauczyciele bardzo dużo czasu poświęcają tematyce lokalnej i regionalnej, średnio 25% całego czasu lekcji przedmiotowej. To świadczy nie tylko o odpowiedniej wśród nauczycieli wiedzy o regionie, ale także o zainteresowaniu tematyką regionalną. Ujęcie lokalne, przemiennie uzupełniane zagadnieniami regionalnymi, jest prawidłowym podejściem w realizacji omawianych treści, a wynika ze stosowanej w procesie kształcenia zasady pogłębienia i stopniowania trudności.

6. Zapotrzebowanie na edukację metropolitalną w szkołach aglomeracji poznańskiej w świetle opinii nauczycieli

Nauczanie o aglomeracji poznańskiej to przekazywanie wiadomości o mieście Poznań oraz gminach sąsiadujących z Poznaniem, jak też umiejętności orientowania się w przestrzeni wielkomięjskiej. Ponadto nauczanie o aglomeracji to kształtowanie postaw: obywatelskiej i partycypacji społecznej, odpowiedzialności za dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe oraz tożsamości aglomeracyjnej.

W podstawie programowej dla poszczególnych przedmiotów znaleźć można zapisy dotyczące treści regionalnych w ujęciu miasta lub całego regionu administracyjnego, nie znajdziemy natomiast odniesienia do treści aglomeracyjnych. Nie ma także zapisów dotyczących liczby godzin, które należałoby przeznaczyć na nauczanie o aglomeracji w ramach danego przedmiotu.

Zaskakuje więc fakt, że nauczyciele przedmiotów przyrodniczych i historii mając średnio w ciągu całego 3-letniego cyklu 120 godzin, znajdują czas na włączanie tematów dotyczących aglomeracji do swoich przedmiotów. Nauczyciele biorący udział w badaniach ankietowych przeznaczają w tym celu średnio od 3 do 3,5 godziny/na rok, czyli około 10 godzin na 3 lata. Liczba godzin jaką nauczyciele przeznaczają na omawianie problematyki dotyczącej aglomeracji poznańskiej jest trochę mniejsza, w porównaniu z podejściem lokalnym (średnio 5,3 godziny/rok) czy regionalnym (5 godzin/rok).

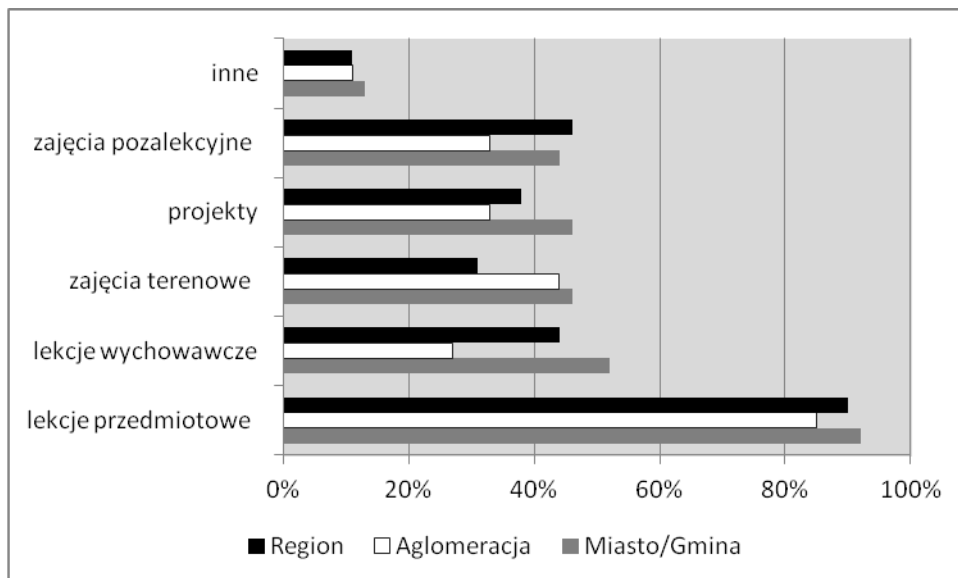

Ryc. 13. Liczba tematów jaką nauczyciele realizują uwzględniając treści aglomeracyjne w porównaniu z tematyką lokalną i regionalną

Nie znajduje to jednak odzwierciedlenia w liczbie realizowanych tematów lekcji (ryc. 13.). Szczególnie dużo tematów dotyczących aglomeracji realizowanych jest na lekcjach historii i geografii. Dużo tematów dotyczy pogranicza miasta i aglomeracji. Na lekcjach geografii połączenie tematyki miejskiej z aglomeracją widoczne jest przy wielu tematach dotyczących m.in. rozwoju miasta, ludności oraz gospodarki Poznania. Natomiast na lekcjach historii łączenie treści miejskich z aglomeracyjnymi widoczne jest przy następujących tematach: lokacja miasta, architektura oraz okres zaborów. Pokrywanie się treści w skali miasta i gmin jest widoczne także na lekcjach wiedzy o społeczeństwie (temat: samorząd terytorialny) oraz na lekcjach biologii (temat: zanieczyszczenie miasta i gmin sąsiadujących z Poznaniem).

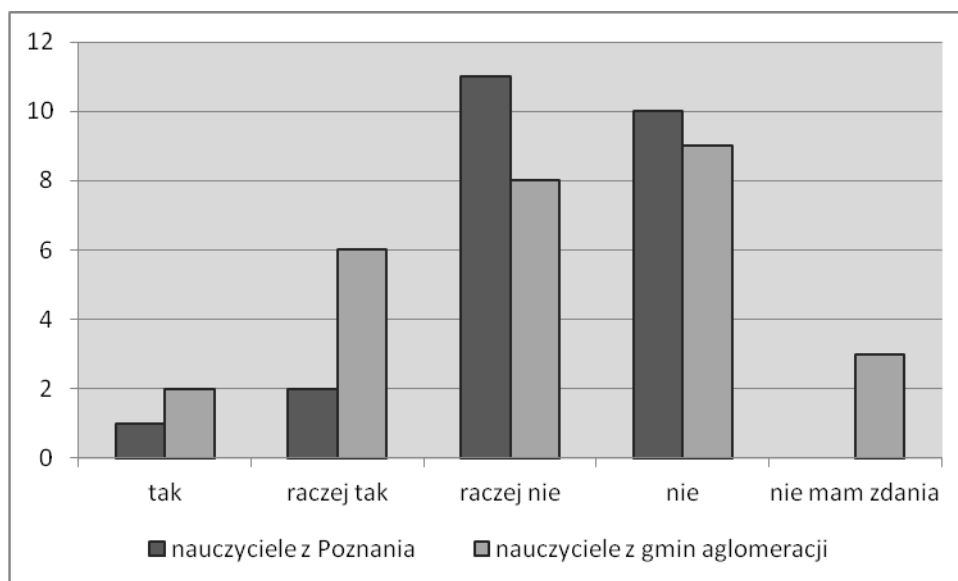
Niewielkie zainteresowanie tematyką aglomeracji jest widoczne nie tylko poprzez mniejszą liczbę godzin czy realizowanych tematów, ale także poprzez mniejszy udział nauczycieli w jej realizacji (ryc. 14). Prawie 85 % nauczycieli naucza o aglomeracji w trakcie

lekcji przedmiotowych. Ponad 30 % nauczycieli mówi o aglomeracji w czasie projektów edukacyjnych i zajęć pozalekcyjnych. Wyjątkowo dużo nauczycieli, bo prawie połowa, realizuje problematykę aglomeracji podczas wycieczek i zajęć terenowych (ryc. 14).

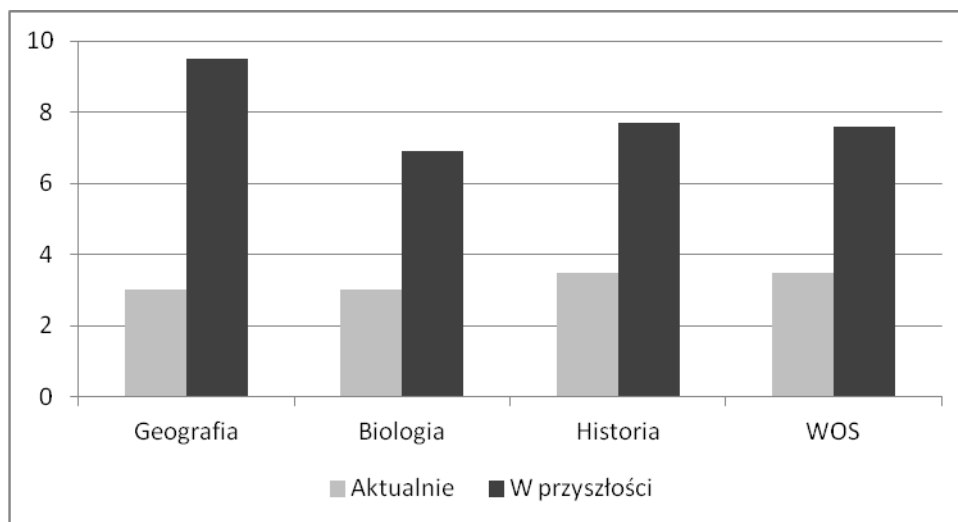
Ryc. 14. Sposoby realizacji tematyki lokalnej, aglomeracyjnej i regionalnej w opinii nauczycieli

Pomimo widocznych dysproporcji w realizacji tematyki dotyczącej aglomeracji poznańskiej, nauczyciele nie mają większych trudności w jej realizacji (ryc. 15).

Ryc. 15. Ocena stopnia trudności w realizacji treści dotyczących aglomeracji poznańskiej wśród nauczycieli z Poznania oraz gmin aglomeracji poznańskiej

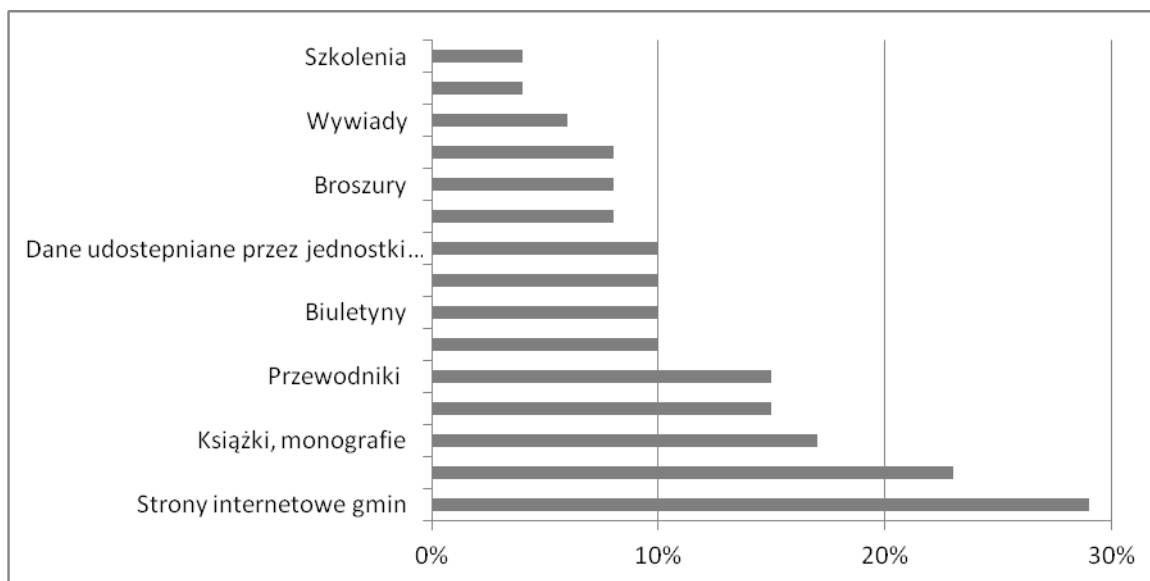
Dla 23 % respondentów największą trudnością jest jednak ograniczona liczba godzin przeznaczona na realizację treści przedmiotowych, co w praktyce oznacza problemy z realizacją dodatkowych treści, m.in. tych dotyczących aglomeracji. Wszyscy nauczyciele deklarują potrzebę większej liczby godzin (ryc. 16), w szczególności jednak nauczyciele geografii.

Ryc. 16. Deklarowana liczba godzin potrzebna na realizację tematyki aglomeracji poznańskiej w opinii nauczycieli

Drugim problemem, zdaniem 6 % ankietowanych, jest mały udział zajęć terenowych w realizacji tematyki aglomeracyjnej. Zdaniem 19 % nauczycieli wynika to m.in. z kosztów finansowania wyjazdów, w tym także na obszar aglomeracji.

Dla 12 % nauczycieli ograniczeniem w procesie dydaktycznym jest brak dostępu do aktualnych danych statystycznych, a dla 10 % brak odpowiednich materiałów. Przedstawione informacje dotyczące dostępności do danych na temat aglomeracji potwierdzają obawy nauczycieli (ryc. 17). Nauczanie o aglomeracji odbywa się z wykorzystaniem stron internetowych oraz książek i opracowań monograficznych, często zawierających nieaktualne dane statystyczne.

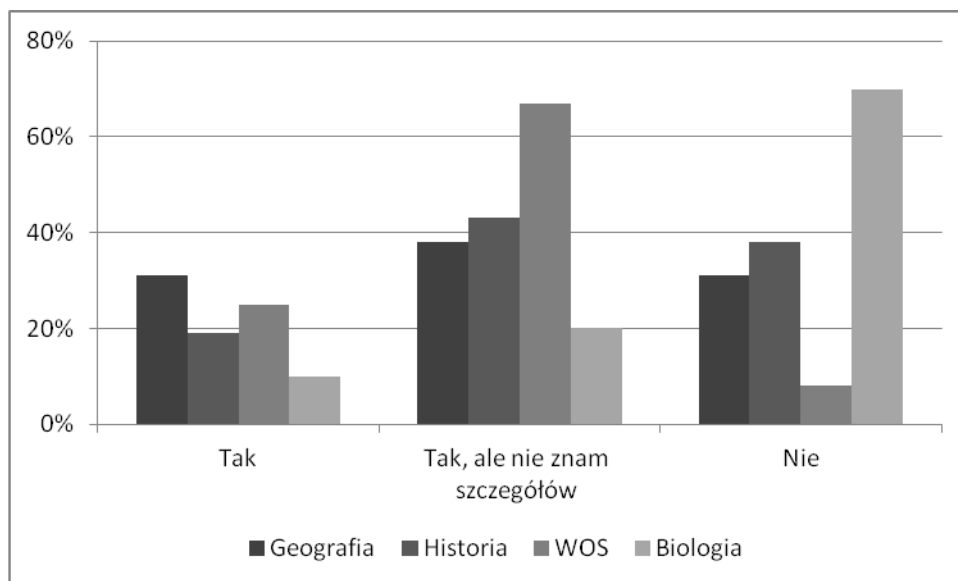

Ryc. 17. Liczba nauczycieli korzystająca z różnych źródeł wiedzy na temat aglomeracji poznańskiej

Zdaniem ankietowanych nauczycieli wiele zagadnień wymaga wsparcia merytorycznego. Należą do nich przede wszystkim:

- **Etapy rozwoju aglomeracji**
- **Charakterystyka ludności i gospodarki na obszarze aglomeracji poznańskiej**
- **Bilans korzyści i trudności w rozwoju aglomeracji poznańskiej**
- **Wpływ rozwoju aglomeracji na środowisko geograficzne**
- **Współpraca między gminami aglomeracji poznańskiej**
- **Realizacja projektów unijnych**
- **Formy uczestnictwa obywateli w życiu publicznym.**

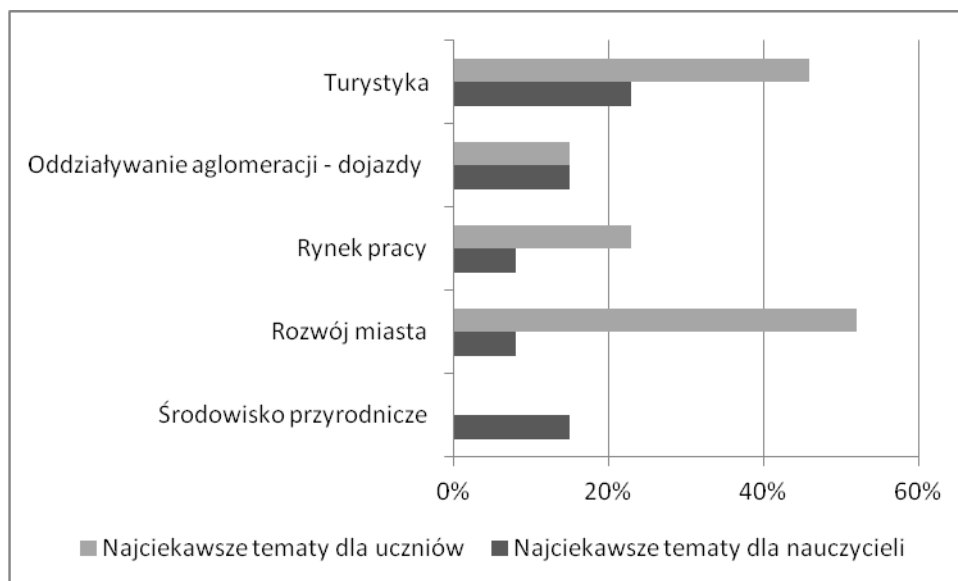
Centrum Badań Metropolitalnych od kilku lat publikuje materiały i książki dotyczące aktualnych tendencji rozwojowych miasta Poznania i aglomeracji poznańskiej. Mają one na ogół charakter naukowy, a ich adresatem są władze samorządowe, specjaliści a także studenci poznańskich uczelni. Brak zatem materiałów dydaktycznych dla szkół, a większość nauczycieli nie zna idei integracji Poznania i gmin aglomeracji w ramach Metropolii Poznań. Szczególnie małą wiedzę w tym zakresie mają nauczyciele uczący poza Poznaniem na obszarze gmin aglomeracji poznańskiej (ryc. 18).

Ryc. 18. Znajomość idei integracji metropolitalnej wśród nauczycieli

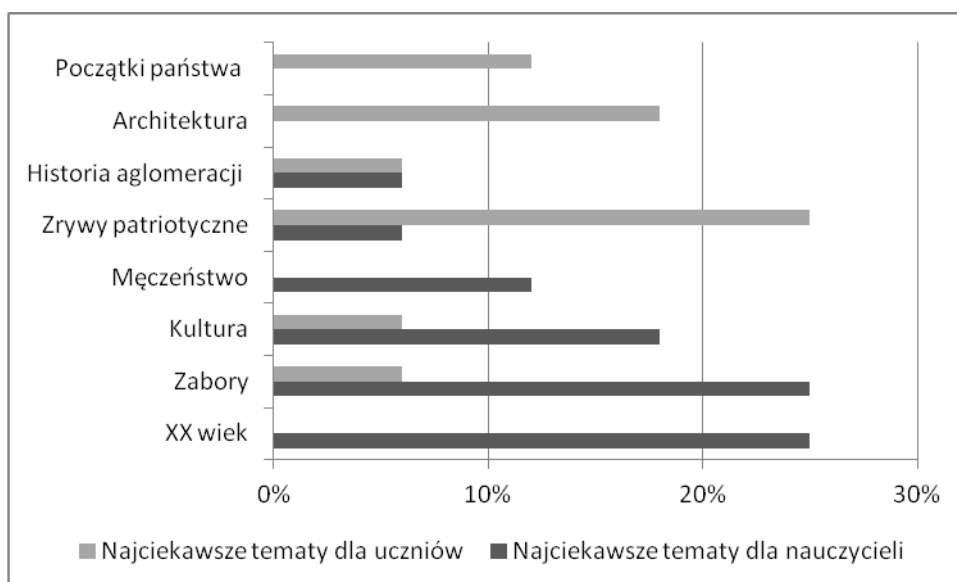
Brak wśród nauczycieli wiedzy odnoszącej się do idei integracji gmin aglomeracji poznańskiej i form ich współpracy należy ocenić bardzo krytycznie, tym bardziej, że nauczyciele wychodzą z założenia, iż uczniom należy przekazywać te treści, które są związane z ich codziennym życiem. Jeden z nauczycieli stwierdził, że: „*Edukacja o aglomeracji powinna dawać uczniom i uczennicom wrażenie, pewność, że tematy dotyczą rzeczywistości ich życia*”. Tymczasem sami nauczyciele niezbyt chętnie poszerzają swoją wiedzę.

Zdaniem nauczycieli geografii uczniowie są szczególnie zainteresowani tematami dotyczącymi rozwoju miasta Poznania i aglomeracji poznańskiej, np. rynku pracy. Dla nauczycieli w równym stopniu atrakcyjne są tematy dotyczące środowiska przyrodniczego, turystyki czy komunikacji (ryc. 19). Różnice w realizacji poszczególnych tematów nie wynikają tylko z odmiennego zainteresowania, ale prawdopodobnie z braku odpowiednich materiałów dotyczących danej tematyki, a także możliwości dydaktyczno-merytorycznych nauczycieli. Może być to powodem innych oczekiwań uczniów.

Ryc. 19. Zainteresowanie treściami dotyczącymi aglomeracji na lekcjach geografii

Jeszcze większe dysproporcje między tym co jest ciekawe dla gimnazjalistów, a co dla nauczycieli, widoczne są na lekcjach historii (ryc. 20). Uczniowie interesują się głównie początkami państwa polskiego, powstaniem narodowym oraz architekturą z poprzednich epok, a więc odnoszą się do historii Poznania. Tymczasem dla nauczycieli historii najważniejszy jest okres zaborów, II wojny światowej oraz męczeństwa Polaków.

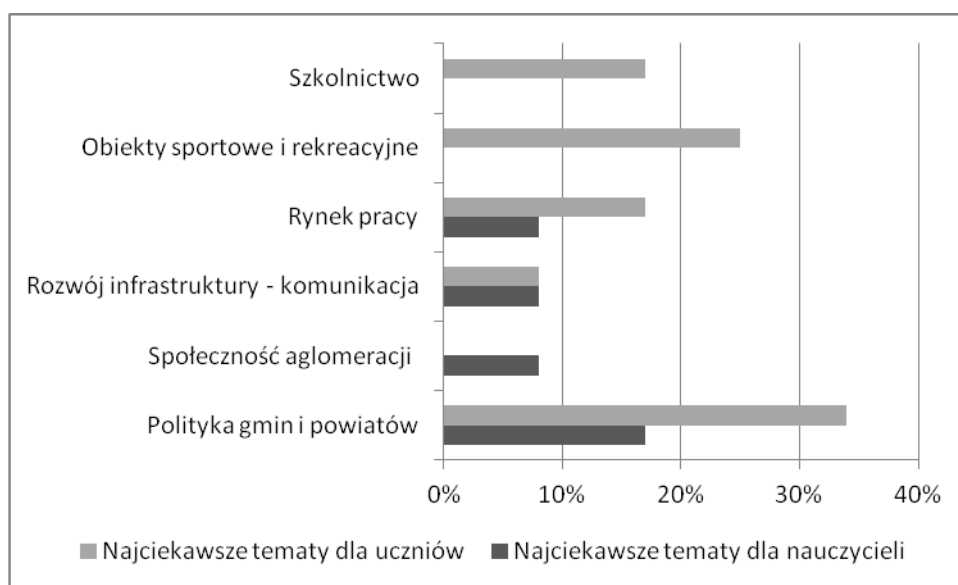

Ryc. 20. Zainteresowanie treściami dotyczącymi aglomeracji na lekcjach historii

Wynika to prawdopodobnie z potrzeby kształtowania wśród uczniów odpowiedzialności za losy „Małej Ojczyzny”, poczucia solidarności i wdzięczności za

wywalczoną przez wieki wolność. Ponadto, tematy wymieniane przez nauczycieli w większym stopniu nawiązują do historii miast i gmin aglomeracji poznańskiej, niż tematy proponowane przez uczniów.

Tematy podawane jako najciekawsze przez nauczycieli przedmiotu wiedza o społeczeństwie są zróżnicowane, zarówno dla samych nauczycieli jak i uczniów. Uczniów szczególnie interesuje lokalizacja obiektów sportowych i edukacyjnych na terenie aglomeracji, natomiast nauczycieli problemy społeczności aglomeracji. Przykłady te potwierdzają różnice w sposobie postrzegania i wartościowania zagadnień przez młodzież. To co dla młodego pokolenia jest ważne, jest oceniane jako warte zainteresowania, natomiast zagadnienia samorządowe czy obywatelskie są im obce (np. nie uczestniczą w wyborach lub działalności politycznej itp.), przez co zainteresowanie nimi jest mniejsze. Są jednak tematy, które w równym stopniu interesują zarówno nauczycieli, jak i uczniów. Należą do nich: polityka władz gminnych i powiatowych, komunikacja wewnątrz aglomeracji i rynek pracy (ryc. 21).

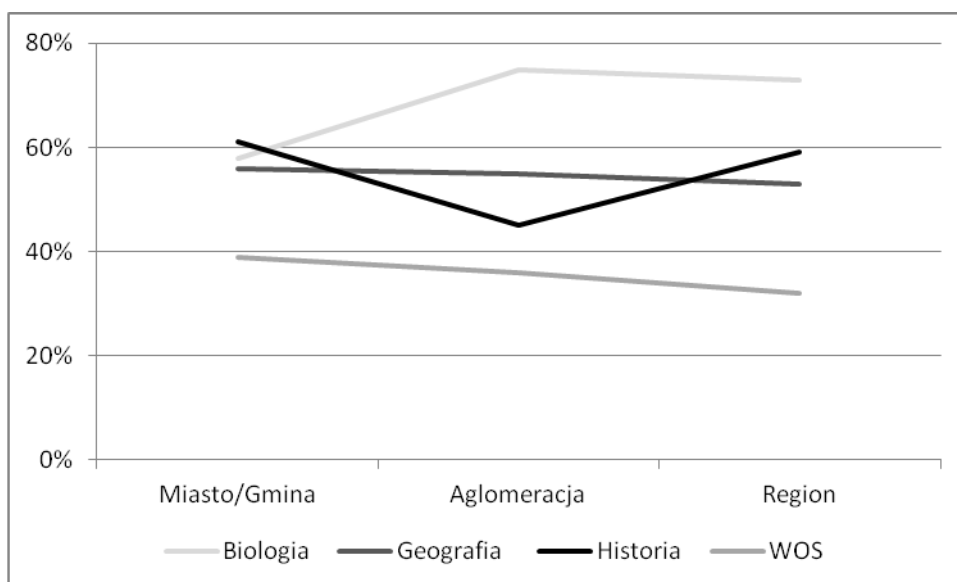
Ryc. 21. Zainteresowanie treściami dotyczącymi aglomeracji na lekcjach wiedzy o społeczeństwie

Zainteresowanie tematyką metropolii poznańskiej na lekcjach biologii wśród uczniów odnosi się do problemów związanych z wodą i odpadami, natomiast dla nauczycieli najciekawsze są tematy dotyczące wpływu rozwoju miasta na środowisko poprzez zanieczyszczenia i hałas (ryc. 22). Ten podział tematów po raz kolejny wynika z odmiennego postrzegania problemów przez młodzież, co zostało potwierdzone wcześniejszymi badaniami (Cichoń, Rosik 2008).

Ryc. 22. Zainteresowanie treściami dotyczącymi aglomeracji na lekcjach biologii

Powyższe wyniki przedstawiają prawidłowość: im większy związek tematu lekcji z życiem codziennym ucznia, tym większe jego nim zainteresowanie. Najwięcej zainteresowanych uczniów tematyką aglomeracyjną jest na lekcjach biologii (ponad 75 % uczniów) oraz na lekcjach geografii (około 55 %), ponieważ tematyka dotycząca środowiska w powiązaniu z gospodarką i ludnością jest uczniom najbliższa, tym samym łatwiej jest ich zainteresować (ryc. 23).

Ryc. 23. Zainteresowanie tematyką lokalną, aglomeracyjną i regionalną wśród uczniów w porównaniu z miastem Poznań i regionem Wielkopolska

Wyniki badań ankietowych pozwalają na stwierdzenie, że funkcjonowaniem aglomeracji bardziej zainteresowani są uczniowie mieszkający w Poznaniu (65 %) niż gimnazjaliści mieszkający na obszarze gmin aglomeracji poznańskiej (55 %).

Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród nauczycieli mieszkających i/lub uczących w szkołach na obszarze aglomeracji poznańskiej można zauważyć, że zapotrzebowanie na edukację metropolitalną w szkołach gimnazjalnych jest duże.

Do najważniejszych zadań edukacji aglomeracyjnej według nauczycieli należy:

- podanie liczby godzin przeznaczonych na realizację tematyki aglomeracyjnej,
- uzupełnienie podręczników o treści aglomeracji.

Realizacja tematyki metropolitalnej wymaga wsparcia merytorycznego, które zdaniem nauczycieli powinno objąć:

- **spotkania ze specjalistami,**
- **szkolenia dla nauczycieli,**
- **opracowanie materiałów dotyczących rozwoju aglomeracji poznańskiej,**
- **zestawienie i udostępnienie danych statystycznych dotyczących rozwoju aglomeracji poznańskiej.**

Nauczyciele podkreślają, że najciekawszym i jednocześnie najskuteczniejszym sposobem realizacji treści aglomeracyjnym będą zajęcia terenowe, wycieczki, rajdy, warsztaty i wizyty w różnego rodzaju instytucjach, firmach i urzędach. Jednak ze względu na ograniczenia czasowe warto zastanowić się nad wprowadzeniem tej tematyki w ramy zajęć pozalekcyjnych i metodę projektu edukacyjnego. Interesującym rozwiązaniem byłby także konkurs o aglomeracji czy olimpiada. W związku z powyższym należy pomyśleć o większej integracji pomiędzy szkołami, nauczycielami i uczniami, szczególnie tych znajdujących się w tej samej dzielnicy czy gminie lub tych, które realizują podobne projekty.

7. Miejsce edukacji w zakresie „Wiedza o Metropolii Poznań” w programie nauczania dla gimnazjum

Ogólnokształcący wymiar edukacji na poziomie gimnazjum oraz konieczność przygotowania dzisiejszych uczniów do życia i radzenia sobie z wyzwaniami jutra, stawiają określone zadania zarówno przed szkołą, jak i nauczycielami. Propozycją, która powinna

temu sprostać, może być kształcenie uczniów szkół znajdujących się w tej części Wielkopolski w zakresie „Wiedzy o Metropolii Poznań”.

Edukacja związana z poznawaniem i pogłębianiem wiadomości o aglomeracji poznańskiej może być elementem uzupełniającym przedmiotowe treści programowe oraz wszystkie przedsięwzięcia współczesnej szkoły. Procesy globalizacyjne jak również unifikacji różnorodnych działań niezależnych od skali przestrzennej, wymuszają akcentowanie własnych i najbliższych uczniowi zjawisk, procesów i związków występujących na terenie gminy oraz aglomeracji. Zatem projekt edukacyjny „Wiedza o Metropolii Poznań” adresowany jest szczególnie do szkół, nauczycieli i uczniów z obszaru aglomeracji poznańskiej.

7.1. Cele i efekty kształcenia

Do głównych celów kształcenia w zakresie „Wiedzy o Metropolii Poznań” w gimnazjum należą:

- przyswojenie przez uczniów zasobu wiadomości na temat faktów, zjawisk i procesów przyrodniczo-gospodarczych występujących w aglomeracji poznańskiej,
- doskonalenie przez uczniów umiejętności wykorzystania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów,
- kształtowanie u uczniów postaw identyfikowania się z aglomeracją poznańską i doceniania jej walorów, umożliwiające odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie.

Efekty kształcenia w zakresie „Wiedzy o Metropolii Poznań”. Uczeń:

1. charakteryzuje środowisko geograficzne obszaru aglomeracji poznańskiej (także na podstawie własnych obserwacji terenowych),
2. projektuje i opisuje, na podstawie map ogólnogeograficznych, tematycznych, np. turystycznych, komunikacyjnych, oraz własnych obserwacji terenowych, podróz wzdłuż wybranej trasy w aglomeracji poznańskiej, uwzględniając jej walory przyrodnicze i kulturowe,
3. rozpoznaje zabytki kultury średniowiecza, obiekty sztuki renesansowej, cechy kultury baroku, oświecenia i charakteryzuje przykłady występujące w aglomeracji poznańskiej,

4. przedstawia przyczyny i przebieg najważniejszego dla Wielkopolski powstania narodowego,
5. omawia główne nurty życia politycznego pod zaborami w końcu XIX wieku w aglomeracji poznańskiej,
6. charakteryzuje zróżnicowanie rozmieszczenia ludności w aglomeracji poznańskiej oraz wyjaśnia te różnice czynnikami przyrodniczymi, historycznymi, ekonomicznymi,
7. rozpoznaje cechy kultury i języka regionu aglomeracji poznańskiej (gwara poznańska),
8. dostrzega różnice w strukturze zatrudnienia ludności w aglomeracji poznańskiej,
9. wymienia i omawia aktualne problemy rynku pracy w aglomeracji poznańskiej,
10. analizuje, porównuje, ocenia rozmieszczenie i wielkość jednostek osadniczych w aglomeracji poznańskiej oraz wyjaśnia przyczyny ich rozwoju,
11. wyjaśnia przyczyny zmian zachodzących w przemyśle w aglomeracji poznańskiej oraz podaje przykłady najlepszych rozwiązań,
12. omawia rodzaje usług i wyjaśnia rozwój wybranych usług w aglomeracji poznańskiej,
13. wykazuje konieczność ochrony środowiska geograficznego i kulturowego w aglomeracji poznańskiej oraz proponuje konkretne działania na rzecz jego ochrony bądź rewitalizacji,
14. przedstawia podstawowe informacje o swojej gminie, wydarzenia i postaci z jej dziejów,
15. wymienia najważniejsze zadania samorządu gminnego i sposób działania władz gminy,
16. opracowuje plakat, folder, stronę internetową lub inny materiał promujący aglomerację poznańską oraz/ lub własną gminę.

7.2. Forma i zakres czasowy zajęć

Zaproponowane efekty kształcenia, do których odnoszą się konkretne treści nauczania przedstawione w rozdziale ósmym, kładące zasadniczy nacisk na zagadnienia dotyczące przede wszystkim aglomeracji poznańskiej, mogą być realizowane w postaci zarówno zajęć klasowo-lekcyjnych poprzez włączenie odpowiednich wiadomości, jak i odrębnych, samodzielnych zajęć. Przewiduje się następujące formy zajęć:

- a) lekcje przedmiotowe akcentujące treści dotyczące aglomeracji poznańskiej,**

- b) zajęcia pozalekcyjne w ramach kół zainteresowań, w tym także wycieczki, gry miejskie,**
- c) zajęcia w ramach interdyscyplinarnej ścieżki edukacyjnej „Wiedza o Metropolii Poznań”,**
- d) metoda projektu „Wiedza o Metropolii Poznań”.**

Przewidziany czas realizacji to 60 godzin lekcyjnych, które mogą być rozłożone w ciągu trzech lat nauki w gimnazjum. Mogą korelować z zagadnieniami programowymi w toku nauczania poszczególnych przedmiotów lub stanowić niezależny pakiet wiadomości rozszerzających i pogłębiających wiedzę ucznia.

7.3. Metodyka zajęć

Metodą, która mogłaby spełnić takie oczekiwania, jest szczególnie podkreślana w ostatnich latach, metoda projektu. Niezależnie od walorów metody, argumentem jest fakt, że projekt edukacyjny ma swoją podstawę prawną (*Projekt edukacyjny w gimnazjum; Rozporządzenie MEN z dnia 20 sierpnia 2010 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych; (Dz. U. nr 156, poz.1046)*). Ważny z punktu widzenia przedstawianej propozycji edukacyjnej „Wiedza o Metropolii Poznań” jest § 21a wymienionego rozporządzenia, w którym istnieje następujący zapis:

- „1. Uczniowie gimnazjum biorą udział w realizacji projektu edukacyjnego.**
- 2. Projekt edukacyjny jest zespołowym, planowym działaniem uczniów, mającym na celu rozwiązanie konkretnego problemu, z zastosowaniem różnorodnych metod.**
- 3. Zakres tematyczny projektu edukacyjnego może dotyczyć wybranych treści nauczania określonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla gimnazjów lub wykraczać poza te treści”.**

Uczniowie uczestnicząc w projekcie edukacyjnym zdobywają wiedzę poprzez:

- własną aktywność,
- doświadczenie,
- eksperymentowanie,
- obserwowanie,

- odkrywanie,
- samodzielne rozwiązywanie problemów znanych z codziennego życia.

Projekt edukacyjny jest przedsięwzięciem innowacyjnym, które wymaga innych niż dotychczas stosowane metody działania, a także efektywniejszych sposobów komunikowania się i współpracy. Ze względu na rozmiar projektu może być realizowany w dłuższym czasie: od kilku tygodni, poprzez semestr aż do roku szkolnego. Wskazaniem, ale i zobligowaniem nauczycieli do zastosowania właśnie metody projektu, jest cytowane powyżej rozporządzenie, w którym znajduje się wymóg zapisywania na świadectwie ukończenia gimnazjum, informacji o udziale ucznia w realizacji projektu edukacyjnego wraz z podaniem tematu projektu edukacyjnego.

Wydaje się więc, że koncepcja interdyscyplinarnego projektu „Wiedza o Metropolii Poznań” może sprostać stawianym wyzwaniom współczesnej edukacji lokalnej i regionalnej, a poprzez odpowiednie zabiegi edukacyjne umożliwić wykształcenie twórczego i zainteresowanego własnym regionem młodego człowieka.

8. Zakres merytoryczny projektu edukacyjnego „Wiedza o Metropolii Poznań” (treści modułowe)

8.1. MODUŁ GEOGRAFICZNY

Cele i efekty kształcenia:

Celem kształcenia z zakresu modułu geograficznego jest zaznajomienie uczniów z elementami środowiska geograficznego wpływającymi na rozwój metropolii Poznań. Uczeń będzie dostrzegał znaczenie położenia geograficznego w rozwoju Poznania oraz aglomeracji, rozumiał wpływ zróżnicowanej rzeźby terenu i układu hydrologicznego, a szczególnie Przełomowej Doliny Warty (z układem teras rzecznych) na rozwój przestrzenny Poznania oraz doceniał walory krajobrazu młodogłacjalnego stanowiące podstawę rozwoju turystycznego aglomeracji.

Zakres czasowy zajęć: 8 godz. lekcyjnych, 4 godz. zajęć terenowych na obszarze aglomeracji.

Forma i metodyka zajęć: lekcje przedmiotowe; prelekcja z pokazem slajdów, uwzględniającym zdjęcia, mapy i infografikę; zajęcia w ramach metody projektu; wycieczka terenowa z nauczycielem lub gra miejska, obserwowanie wybranych przykładów obiektów

geograficznych (Przełomowa Dolina Warty, wyspa Ostrów Tumski, terasy rzeczne w dolinie Warty, Wielkopolski Park Narodowy, Rezerwat Meteoryt Morasko).

Główne treści nauczania:

1. Położenie i środowisko geograficzne.
2. Wpływ zlodowaceń na budowę geologiczną i krajobraz polodowcowy.
3. Układ form rzeźby terenu.
4. Geologia obszaru i jego zasoby surowcowe.
5. Warunki klimatyczne.
6. Wody powierzchniowe.
7. Przełomowa Dolina Warty.
8. Pokrywa glebowa.
9. Szata roślinna i świat zwierzęcy.
10. Formy ochrony przyrody.
11. Ważne obiekty geograficzne jako podstawa rozwoju turystyki na terenie aglomeracji.
12. Przełomowa Dolina Warty i Czarne Dęby.
13. Polodowcowe wzgórza morenowe (Moraska Góra i Dziewicza Góra).
14. Rezerwat „Meteoryt Morasko”.
15. Wielkopolski Park Narodowy jako przykład krajobrazu polodowcowego.
16. Puszcza Zielonka.
17. Struktura użytkowania terenu.
18. Zanieczyszczenie środowiska geograficznego.

8.2. MODUŁ BIOLOGICZNY

Cele i efekty kształcenia:

Celem kształcenia z zakresu modułu biologicznego jest zaznajomienie uczniów z elementami środowiska przyrodniczego dotyczącego świata roślinnego i zwierzęcego oraz ochrony przyrody.

Efektem kształcenia będzie lepsza orientacja ucznia w rozwoju fauny i flory na obszarze zamieszkania, co może przyczyniać się do bardziej świadomej ochrony cennych gatunków.

Zakres czasowy zajęć: 2 godz. lekcyjne, 4 godz. wizyty w Palmiarni, Arboretum Kórnickim, Wielkopolskim Parku Narodowym.

Forma i metodyka zajęć: lekcje przedmiotowe; prelekcja z pokazem slajdów, uwzględniającym zdjęcia, mapy i infografikę; zajęcia w ramach metody projektu; wycieczka

terenowa z nauczycielem do Palmiarni, Arboretum Kórnickim, Wielkopolskiego Parku Narodowego.

Główne treści nauczania:

1. Elementy środowiska przyrodniczego.
2. Szata roślinna.
3. Świat zwierzęcy.
4. Lasy.
5. Zanieczyszczenie i ochrona przyrody.

8.3. MODUŁ HISTORYCZNY

Cele i efekty kształcenia:

Celem kształcenia z zakresu modułu historycznego jest zaznajomienie uczniów z zagadnieniami dotyczącymi wydarzeń historycznych zachodzących w przeszłości i mających kluczowe znaczenie dla kształtowanie się państwowości polskiej, miasta Poznań oraz aglomeracji poznańskiej.

Efektem kształcenia będzie zapoznanie się ucznia z przebiegiem ważnych dla regionu, aglomeracji i obszaru gdzie mieszka, wydarzeń historycznych. Uczeń będzie umiał wymienić najważniejsze etapy rozwoju państwa polskiego, rozumiał wpływ przeszłości historycznej i podejmowanych działań na rozwój Poznania oraz całej aglomeracji (np. rozwój osadnictwa na przykładzie Bambrów i Olędrow), rozumiał uwarunkowania rozwoju gospodarczego Wielkopolski na przełomie X - XIX wieku oraz dostrzegał znaczenie badań archeologicznych prowadzonych na obszarze Wielkopolski dla współczesności.

Zakres czasowy zajęć: 8 godz. lekcyjnych, 4 godz. wizyty w muzeum na terenie aglomeracji.

Forma i metodyka zajęć: lekcje przedmiotowe; prelekcja z pokazem slajdów, uwzględniającym zdjęcia, mapy i infografikę; zajęcia w ramach metody projektu; wycieczka terenowa z nauczycielem do muzeum (Muzeum Narodowe, Archeologiczne, Ostrowa Tumskiego - Genius Loci, Etnograficzne, Rolnictwa w Szreniawie).

Główne treści nauczania:

1. Początki państwa polskiego - Szlak Piastowski.
2. Historia Ostrowa Tumskiego w Poznaniu.
3. Lokacja miast na prawie niemieckim.
4. Historia wybranych miast królewskich, prywatnych i biskupich od XII do XVI w.
5. Wybrane środki pieniężne, herby i pieczęcie w okresie od X do XV wieku.
6. Rozwój osadnictwa w Wielkopolsce na przykładzie Bambrów i Olędrow.

7. Najważniejsi władcy związani z Wielkopolską.
8. Powiązania Wielkopolski z Pomorzem Gdańskim i Śląskiem.
9. Wojna z Krzyżakami, Szwedami – wybrane wydarzenia historyczne.
10. Wielkopolska pod zaborami.
11. Księstwo Poznańskie
12. Szlakiem Powstania Wielkopolskiego.
13. Okres międzywojenny (Targi Poznańskie, Uniwersytet Poznański).
14. Miejsca pamięci narodowej w regionie.
15. Osoby związane z regionem – pomniki, cmentarze.
16. Najważniejsze wydarzenia historii współczesnej Wielkopolski.
17. Badania archeologiczne na obszarze Wielkopolski.
18. Muzea związane z historią Poznania i Wielkopolski.
19. Rozwój gospodarczy Wielkopolski na przełomie X - XIX wieku.

8.4. MODUŁ EKONOMICZNY

Cele i efekty kształcenia:

Celem kształcenia z zakresu gospodarki metropolii jest przyswojenie przez uczniów wiedzy na temat potencjału gospodarczego aglomeracji poznańskiej na tle kraju i zagranicy, struktury gospodarki oraz dynamiki jej rozwoju w ostatnich latach.

Efektom kształcenia będzie lepsza orientacja ucznia w sytuacji gospodarczej na obszarze gdzie mieszka i gdzie po okresie nauki najprawdopodobniej będzie poszukiwał pracy, co przyczyniać się do bardziej świadomego wyboru kierunku dalszego kształcenia. Uczeń będzie dostrzegał różnice w strukturze zatrudnienia na terenie aglomeracji, będzie umiał wymienić problemy lokalnego rynku pracy, wyjaśniać zmiany zachodzące w przemyśle, rolnictwie i usługach na terenie aglomeracji.

Zakres czasowy zajęć: 6 godz. lekcyjne, 4 godz. wizyty w wybranym przedsiębiorstwie na terenie aglomeracji

Forma i metodyka zajęć: lekcje przedmiotowe; zajęcia w ramach metody projektu; gra miejska (np. Robimy biznes w aglomeracji, Gość targowy); prelekcja z pokazem slajdów, uwzględniającym zdjęcia, mapy i infografikę; wycieczka terenowa z nauczycielem do zakładu/przedsiębiorstwa, na miejscu zwiedzanie i prelekcja przedstawiciela firmy, pokazująca charakter miejsce przedsiębiorstwa w życiu gospodarczym gminy. Możliwa wizyta zarówno w wielkim przedsiębiorstwie, jak i małej firmie np. rodzinnej.

Główne treści nauczania:

1. Potencjał gospodarczy metropolii Poznań na tle kraju i zagranicy, szczególnie w odniesieniu do porównywalnych metropolii zagranicznych (aglomeracje liczące od 0,5 do 1,5 mln mieszkańców i największych metropolii krajowych (10 największych miast/aglomeracji).
2. Struktura gospodarki wg branż (szczególnie działalności kluczowe dla rozwoju metropolii), struktura podmiotów gospodarczych wg wielkości i form własności.
3. Charakterystyka wybranej branży, w której specjalizuje się metropolia (motoryzacyjna, spożywcza, farmaceutyczna, biżuteryjna, handel detaliczny/wielkopowierzchniowe centra handlowe, centra logistyczne itp.).
4. Charakterystyka Międzynarodowych Targów Poznańskich jako centrum handlowo-wystawienniczego metropolii.
5. Charakterystyka wybranego przedsiębiorstwa w metropolii, w tym przedsiębiorstwa istotnego lub charakterystycznego dla gospodarki lokalnej gminy. Charakter firmy, jej powiązania od lokalnych (rynek pracy, kooperatorzy, firmy otoczenia biznesu), po regionalne, krajowe i międzynarodowe (powiązania surowcowe, technologiczne, zbytu towarów).

8.5. MODUŁ SPOŁECZNY

Cele i efekty kształcenia:

Celem kształcenia z zakresu wiedzy o społeczeństwie jest przyswojenie przez uczniów wiedzy na temat rozwoju społeczności zamieszkującej aglomerację poznańską jej struktury demograficznej społeczno-zawodowej oraz różnorodnych form życia społecznego i wspólnotowości z samorządem terytorialnym na czele.

Efektom kształcenia będzie lepsza orientacja ucznia w sytuacji społecznej oraz przejawach życia obywatelskiego na obszarze gdzie mieszka. Uczeń będzie dostrzegał różnice w społecznościach lokalnych aglomeracji, będzie umiał wymienić problemy społeczne, w tym patologie społeczne, wyjaśniać przesłanki i efekty działania organizacji społecznych, potrafił wymienić najważniejsze zadania samorządu terytorialnego oraz pokazać wybrane formy współpracy samorządów w aglomeracji poznańskiej, w kraju i za granicą.

Zakres czasowy zajęć: 6 godz. lekcyjne, 4 godz. wizyty w urzędzie miasta/gminy na terenie aglomeracji.

Forma i metodyka zajęć: lekcje przedmiotowe; zajęcia w ramach metody projektu; gra miejska; prelekcja z pokazem slajdów, uwzględniającym zdjęcia, mapy i infografikę; wycieczka terenowa z nauczycielem do zakładu/przedsiębiorstwa (na miejscu zwiedzanie i prelekcja przedstawiciela firmy), pokazująca charakter i miejsce przedsiębiorstwa w życiu gospodarczym gminy. Możliwa wizyta zarówno w wielkim przedsiębiorstwie, jak i małej firmie np. rodzinnej.

Główne treści nauczania:

1. Społeczeństwo aglomeracji, jego struktura wg płci, wieku, wykształcenia i zatrudnienia, poziom zamożności, model rodziny itp.
2. Problemy społeczne na obszarze aglomeracji: bezrobocie, ubóstwo, patologie społeczne.
3. Formy integracji społecznej, organizacje społeczne, działalność klubów, zrzeszeń.
4. Lokalne media, prasa, ew. radio i telewizja, lokalne portale społecznościowe w Internecie.
5. Samorząd terytorialny, jego szczeble i zadania, działalność lokalnej administracji w tym urzędu miasta/gminy.
6. Współpraca samorządów w aglomeracji, idea stowarzyszenie Metropolia Poznań.
7. Partnerzy zagraniczni miast i gmin aglomeracji, formy współpracy w tym wymiana szkolna, sportowa, kulturalna.

8.6. MODUŁ KULTUROWY

Cele i efekty kształcenia:

Celem kształcenia z zakresu modułu kulturowego jest zaznajomienie uczniów z potencjałem kulturowym metropolii Poznań, wpływem wielkopolskich tradycji, kultury, architektury i wydarzeń kulturalnych na rozwój współczesnego Poznania i aglomeracji. Uczeń będzie dostrzegał różnice w uwarunkowaniach kulturowych, architektonicznych, językowych decydujących o rozwoju aglomeracji, będzie umiał wymienić przykłady wykorzystania historycznych już obiektów przemysłowych, wyjaśniać wpływ wielokulturowości na kształtowanie się miasta Poznania i aglomeracji.

Zakres czasowy zajęć: 6 godz. lekcyjne, 4 godz. zajęć terenowych na obszarze aglomeracji.

Forma i metodyka zajęć: prelekcja z pokazem slajdów, uwzględniającym zdjęcia, mapy i infografikę, wycieczka terenowa z nauczycielem do muzeum, obserwowanie przykładów obiektów przemysłowych oraz zabudowy przedstawiającej różne style architektoniczne. Możliwa wizyta w wybranym muzeum lub gra miejska.

Główne treści nauczania:

1. Legendy wielkopolskie.
2. Style architektoniczne na przykładzie wybranych zabytków świeckich i sakralnych.
3. Gwara poznańska.
4. Dzieła sztuki – wybrane przykłady z Wielkopolski.
5. Rzeźba i malarstwo współczesnych artystów.
6. Kultura fizyczna – wybrane obiekty w Poznaniu i Wielkopolsce.
7. Działalność teatralna i muzyczna w Wielkopolsce.
8. Muzea związane z rzemiosłem wielkopolskim.
9. Skanseny i rezerwaty archeologiczne.
10. Obiekty przemysłowe w krajobrazie Poznania.
11. Rewitalizacja zabytków.
12. Miejsca kultu religijnego w regionie.
13. Przegląd Wielkopolski i inne czasopisma o tematyce kulturalnej.
14. Festiwale, jarmarki popularyzujące kulturę materialną i duchową regionu.
15. Patroni miast i Wielkopolski.
16. Wielokulturowość Wielkopolski.

8.7. MODUŁ TERYTORIALNY (POZNAŃ I JEGO DZIELNICE, KAŻDA GMINA AGLOMERACJI)

Cele i efekty kształcenia:

Celem kształcenia z zakresu różnicowania przestrzennego metropolii jest przyswojenie przez uczniów wiedzy na temat specyfiki lokalnych jednostek administracyjnych – miast i gmin jako miejsc zamieszkania, z ich zróżnicowanymi funkcjami i strukturą przestrzenną.

Efektem kształcenia jest pogłębiona wiedza ucznia na temat lokalnego środowiska zamieszkania (nauki), jego specyfiki i odrębności (a także podobieństw) w skali całej metropolii, poznanie lokalnego układu przestrzennego miasta/gminy i kierunków jego zmian, polepszenie orientacji przestrzennej w gminie jako lokalnym układzie administracyjno-osadniczym, wzrost świadomości na temat ładu przestrzennego, ochrony cennych terenów, dbania o krajobraz miasta i terenów wiejskich, a także warunków życia mieszkańców, dostępności do placówek usługowych, środków transportu, miejsc wypoczynku i rekreacji, lokalnej administracji i lokalnych organizacji społecznych.

Metodyka i forma zajęć: metoda projektu; metoda gry miejskiej (o tematyce krajoznawczej); prelekcje z pokazem slajdów, uwzględniającym mapy i zdjęcia pokazujące różnorodność miasta/gminy; wycieczka terenowa z nauczycielem, przedstawicielem lokalnej organizacji krajoznawczej.

Główne treści nauczania:

1. Położenie miasta/gminy w układzie osadniczo-administracyjnym metropolii i regionu.
2. Położenie fizycznogeograficzne miasta/gminy, charakterystyka głównych elementów środowiska przyrodniczego (kompleksy leśne, sieć hydrograficzna, obszary chronione).
3. Lokalny układ przestrzenny miasta/gminy, struktura użytkowania terenu w podziale na funkcje.
4. Wewnętrzny podział administracyjny (na osiedla, sołectwa).
5. Układ osadniczy: miasta/wsie/osady – rozmieszczenie i typy zabudowy, rozmieszczenie ludności.
6. Lokalny układ transportowy: hierarchia dróg i jej struktura własności (krajowe, wojewódzkie, powiatowe, gminne), układ dróg kolejowych, węzły transportowe organizacja i funkcjonowanie transportu publicznego, codzienne migracje mieszkańców.
7. Rozmieszczenie miejsc pracy.
8. Lokalizacja urządzeń infrastruktury technicznej (oczyszczalnie, ujęcia wody, wysypiska śmieci, zakłady energetyczne, ciepłownicze).
9. Rozmieszczenie placówek usług społecznych (administracja, bezpieczeństwo publiczne, szkolnictwo, służba zdrowia, kultura, sport).
10. Rozmieszczenie placówek usług komercyjnych (handel, banki, usługi naprawcze).
11. Rozmieszczenie miejsc wypoczynku i rekreacji, przestrzenie publiczne.
12. Zagospodarowanie i planowanie przestrzenne: wizyta w urzędzie gminy/miasta - w wydziale planowania przestrzennego: prelekcja na temat stanu zagospodarowania przestrzennego miasta/gminy i kierunków jego zmian w przyszłości. Istota użytkowania terenu i przeznaczania jego pod nowe funkcje, ochrona cennych terenów, dbałość o ład przestrzenny i estetykę krajobrazu.

9. Koncepcja podręcznika „Wiedza o Metropolii Poznań”

Cel, funkcje i zakres podręcznika

W celu kształtowania wspólnej świadomości aglomeracyjnej, wzmacniającej współpracę mieszkańców, samorządów, instytucji publicznych, organizacji społecznych

i przedsiębiorstw istotne znaczenie mają publikacje. W Strategii Rozwoju Aglomeracji Poznańskiej. Metropolia Poznań 2020. zapisano w jednym z programów (5.6.2.) potrzebę:

„tworzenia i rozpowszechniania materiałów edukacyjnych, rozwijających stan wiedzy o metropolii, jej mieszkańcach, historii, środowisku przyrodniczym, infrastrukturze, gospodarce, wydarzeniach kulturalnych i sportowych, działaniach samorządów i organizacji społecznych”. Naprzeciw takiemu zapotrzebowaniu wychodzi propozycja podręcznika.

Podręcznik szkolny pełni ważną rolę w procesie nauczania-uczenia się, stanowiąc podstawowe dla ucznia źródło dostępu do wiadomości. Z punktu widzenia edukacyjnego podręcznik musi odpowiadać wielu wymaganiom: merytorycznym, dydaktycznym i edytorskim.

Podręcznik powinien **ukazywać wiedzę umożliwiającą poznanie i rozumienie współczesnego świata** oraz **najbliższego uczniowi środowiska geograficznego**. Istotny jest aspekt integracji wiedzy geograficznej z przyrodniczą, historyczną, humanistyczną i ekonomiczną, która przygotowuje młodego człowieka do funkcjonowania we współczesnym świecie oraz racjonalnej działalności w środowisku geograficznym w kontekście zrównoważonego rozwoju.

Do głównych funkcji podręcznika według S. Piskorza (1997) i W. Stawińskiego (2006) zalicza się:

- a) informacyjną
- b) badawczą
- c) transformacyjną
- d) samokształceniową
- e) motywacyjną
- f) integrującą (korelacyjną)
- g) kontrolno-korektywną.

Zasadniczym celem wykorzystania podręcznika obok istniejącej warstwy poznawczej jest umożliwienie wyjaśniania, rozumienia, kształcenia myślenia oraz kompetencji kluczowych. Dlatego przy odpowiedniej konstrukcji podręcznika uwzględnia się następujące elementy:

- a) dobór treści podręcznika,
- b) układ treści,
- c) dobór materiału ilustracyjnego,
- d) opracowanie zadań i poleceń,
- e) wymagania edytorskie.

Koncepcja podręcznika zakłada wykorzystanie go do pracy na lekcji, jak również daje możliwość samokształcenia ucznia. Poprzez inspirację stanowi także pomoc dla nauczyciela w przygotowaniu jednostek lekcyjnych. **Cechą charakterystyczną nowoczesnego podręcznika jest optymalne i funkcjonalne powiązanie tekstu z materiałem ilustracyjnym oraz stroną ćwiczeniową** (zadania i polecenia).

Uwzględniając powyższe funkcje i wymagania projektowany podręcznik „Wiedza o Metropolii Poznań” powinien stanowić kompendium informacji o środowisku geograficznym, historii, mieszkańcach, kulturze, gospodarce i infrastrukturze aglomeracji poznańskiej. Zakres terytorialny podręcznika obejmuje silnie zurbanizowany obszar, położony w centrum Wielkopolski, tworzony przez miasto Poznań wraz z grupą otaczających miast i gmin, należących w większości do powiatu poznańskiego.

Celem książki jest popularyzacja wiedzy o aglomeracji wśród uczniów i nauczycieli szkół gimnazjalnych. Autorami będą pracownicy naukowcy poznańskich uczelni współpracujący z lokalnym środowiskiem nauczycieli. Kolejne rozdziały podręcznika powinny przybliżyć różne dziedziny funkcjonowania aglomeracji poznańskiej: historię aglomeracji, unikatowe walory przyrodnicze i kulturowe, potencjał demograficzny i społeczny, konkurencyjną i innowacyjną gospodarkę, pozycję i znaczenie aglomeracji w kraju i zagranicą, szczególnie w Unii Europejskiej. W książce przedstawione zostaną zarówno problemy funkcjonowania aglomeracji, jak i pozytywne efekty synergii między dużym miastem a jego strefą podmiejską. Przedstawianym faktom towarzyszyć będą liczne ilustracje, mapy oraz fotografie, w tym zdjęcia lotnicze, oddające ponadgraniczny charakter wielkomiejskich zjawisk. Treści edukacji w układzie klaso-lekcyjnym uzupełniać będą propozycje wycieczek terenowych szlakami interesujących wydarzeń, miejsc, zjawisk, jak też propozycje gier miejskich jako nowej metody zajęć z młodzieżą w terenie.

Treść podręcznika

Podręcznik ma odzwierciedlać z jednej strony spójność społeczną, infrastrukturalną i gospodarczą całej aglomeracji, a z drugiej strony pokazywać różnice lokalnych potencjałów i dynamiki rozwoju. Z tego względu będzie składał się z trzech części:

- **ogólnoaglomeracyjnej**, pokazującej cały obszar aglomeracji,
- **lokalnej**, prezentującej zagadnienia poszczególnych obszarów: dzielnic Poznania oraz odrębnie wokółmiejskich miast i gmin,
- **terenowej**, zawierającej propozycje wycieczek terenowych po aglomeracji oraz gier miejskich w bliższym lub dalszym sąsiedztwie szkoły.

A. CZEŚĆ AGLOMERACYJNA

1. Co to jest aglomeracja poznańska ? Wprowadzenie

2. Od piastowskiej osady do europejskiej metropolii

2.1. Etapy rozwoju aglomeracji. Najważniejsze wydarzenia i fakty historyczne

2.2. Ślady dziedzictwa historycznego we współczesnym krajobrazie aglomeracji

2.3. Najważniejsze postaci historyczne

2.4. Muzea, skanseny i inne świadectwa kultury materialnej

3. Współczesny krajobraz aglomeracji

3.1. Położenie i środowisko geograficzne (klimat, wody, szata roślinna, świat zwierzęcy, formy ochrony przyrody, geologia obszaru i jego zasoby surowcowe, gleby)

3.2. Struktura użytkowania terenu (funkcje rolnicze, produkcyjne, mieszkaniowe)

4. Układ administracyjny, osadniczy i sieć transportowa

4.1. Podział na jednostki administracyjne

4.2. Rozmieszczenie ludności, jednostki osadnicze (miasta, wsie, dzielnice, osiedla)

4.3. Sieci dróg kołowych i kolejowych

5. Funkcje metropolitalne

5.1. Węzły transportowe (lotnisko, dworzec PKP, centra logistyczne)

5.2. Funkcje gospodarcze i biznesowe (większe przedsiębiorstwa, działalności biznesowe, w tym usługi komercyjne)

5.3. Funkcje targowo-wystawiennicze

5.4. Funkcje naukowe i akademickie

5.5. Funkcje turystyczne i sportowo-rekreacyjne

6. Poznań i podmiejskie miasta i gminy – wzajemne relacje

6.1. Procesy suburbanizacji

6.2. Migracje mieszkaniowe

6.3. Codzienne dojazdy do pracy, szkół i po usługi

6.4. Współpraca samorządów (transport aglomeracji, gospodarka komunalna, bezpieczeństwo publiczne, usługi społeczne).

6.5. Demografia i problemy społeczne

7. Aglomeracja poznańska w Polsce i w Europie

7.1. Ranga i znaczenie aglomeracji w sieci osadniczej kraju

7.2. Poznań i aglomeracja wśród metropolii europejskich

7.3. Wydarzenia rangi międzynarodowej i współpraca zagraniczna

B. CZEŚĆ LOKALNA (moja dzielnica, moja gmina)

1. Położenie i środowisko geograficzne
2. Rozwój na przestrzeni wieków
3. Walory przyrodnicze i kulturowe
4. Główne funkcje i zagospodarowanie
5. Infrastruktura techniczna
6. Usługi społeczne
7. Gospodarka lokalna
8. Mieszkańcy i ich zróżnicowanie
9. Samorząd lokalny, jego cele i zadania
10. Lokalne organizacje społeczne
11. Zagraniczne kontakty partnerskie

C. ZWIEDZAMY AGLOMERACJE. WYCIECZKI TERENOWE

1. Architektura różnych epok na obszarze aglomeracji
2. Śladami dziedzictwa przemysłowego
3. Krajobraz wiejski, rolnictwo dawniej i dziś, regionalne tradycje i produkty żywnościowe
4. Błękitna aglomeracja – wody Warty oraz jeziora
5. Zielona aglomeracja – obszary cenne przyrodniczo (WPN, Puszcza Zielonka, Rogaliński Park krajobrazowy)
6. Funkcje metropolitalne aglomeracji (MTP, lotnisko, reprezentacyjne placówki kultury i sportu, np. Stary Browar, Stadion Miejski)
7. Giganci gospodarki w aglomeracji (duże firmy z kapitałem zagranicznym i krajowym, np. VW, Glaxo, Solaris, Apart, Piotr i Paweł)
8. Akademicki Poznań (największe uczelnie i placówki naukowe)
9. Budownictwo mieszkalne aglomeracji (od śródmieścia, przez osiedla blokowe do podmiejskich rezydencji)

D. GRY MIEJSKIE (GMINNE)

Gry miejskie to połączenie harcerskich podchodów, happeningów ulicznych oraz gier komputerowych, RPG (gier wyobraźni).

Gry Miejskie składają się z dwóch części: etapu internetowego i etapu ulicznego.

Etap internetowy to wprowadzenie uczestników w klimat zbliżającej się gry. Podczas tej części rozgrywki drużyny zapoznają się z materiałami geograficznym i historycznymi, z fabułą gry, rozwiązują pierwsze zagadki. W efekcie przebycia etapu sieciowego zespoły otrzymują zazwyczaj informacje o miejscu rozpoczęcia etapu ulicznego. Ta wirtualna część rozgrywki jest tak przygotowana, aby każdy mógł ją przejść.

Etap terenowy to parogodzinna zabawa edukacyjna. Spacer/podchody, przypominający wejście w inny wymiar lub „przelot wehikułem czasu”. Jej fabuła opiera się o zabytki i obiekty geograficzne miasta/gminy, a także o zdarzenia i postaci historyczne mniej lub bardziej fikcyjne z tych obszarów.

Tematyka lokalnych gier powstawałaby na podstawie miejscowych legend, wydarzeń z przeszłości, biografii znanych postaci, współczesne zdarzenia oraz fikcyjne scenariusze dotyczące przyszłości dzielnicy lub miejscowości.

Przykładowe tematy gier:

Ścieżkami Jeźycjady, Na rowerze ze Starym Marychem, Poznań Królów i Cesarzy (istnieje w ramach UM), Podróże Arkadego Fiedlera, Zamki, dworki i pałace – w poszukiwaniu starych legend, Paderewski w Poznaniu, Śladami Bambrów poznańskich, Enigma z Poznania, Robimy biznes w Poznaniu, Gość targowy, Inwazja meteorów itp.

10. Wnioski i rekomendacje w celu realizacji projektu edukacyjnego „Wiedza o Metropolii Poznań”

Realizacja edukacji lokalnej i regionalnej realizowana jest przez nauczycieli od wielu lat. Jak wynika z przeprowadzonych wśród nauczycieli uczących w gimnazjach badań ankietowych, nauczanie w zakresie aglomeracji poznańskiej jest mniej popularne. Budzi ono jednocześnie spore zainteresowanie zarówno nauczycieli jak i uczniów, a wiedza o aglomeracji traktowana jest jako nowa i wymagająca wsparcia merytorycznego (materiały dydaktyczne) i organizacyjnego (godziny lekcyjne dedykowane takiemu programowi).

W związku z ww. obserwacjami postuluje się:

- a) **organizację cyklu wykładów i spotkań dla nauczycieli szkół gimnazjalnych dotyczących funkcjonowania i kierunków rozwoju aglomeracji poznańskiej oraz inicjatyw podejmowanych przez samorządy w ramach Stowarzyszenia Metropolia Poznań. Przydatną formułą mogą tu być cykle wykładów w ramach Akademii Aglomeracyjnych organizowanych na terenie UAM,**

- b) przygotowanie i przeprowadzenie cyklu spotkań ze specjalistami z określonych dziedzin związanych z problemami aglomeracji, reprezentujących większe uczelnie poznańskie,**
- c) stworzenie strony internetowej przy Centrum Badań Metropolitalnych UAM lub Stowarzyszeniu Metropolia z zakładką dla szkół, gdzie znalazłyby się wybrane opracowania i publikacje, materiały dydaktyczne, a także aktualne dane statystyczne dotyczące rozwoju aglomeracji,**
- d) opracowanie i opublikowanie w znaczącym nakładzie podręcznika i przewodnika metodycznego do realizacji interdyscyplinarnego projektu „Wiedza o Metropolii Poznań”.**

Nauczyciele widzą potrzebę konsultowania swoich pomysłów ze specjalistami w zakresie sposobów i zakresu realizowanej tematyki metropolii poznańskiej, dlatego proponują, aby:

- a) organizować spotkania w gronie nauczycieli uczących tych samych tematów, np. geografów, biologów, historyków czy nauczycieli uczących wiedzy o społeczeństwie,**
- b) prezentować wybrane tematy i sposób ich realizacji, np. wśród nauczycieli nauk przyrodniczych czy humanistycznych,**
- c) dyskutować na tematy merytoryczne związane z rozwojem aglomeracji,**
- d) określać, a nawet tworzyć wspólnie ze specjalistami materiały i dane potrzebne do realizacji tych zagadnień.**

Podjęcie działań tego typu wpisuje się w realizację programu 5.2.1. Strategii Metropolia 2020 **Uruchomienie metropolitalnych grup wymiany doświadczeń** (Oś: Standardy usług publicznych). Stworzenie ram organizacyjnych dla porównywania dotychczasowych działań, standaryzacji usług publicznych oraz udostępniania i rozwijania najlepszych praktyk w poszczególnych dziedzinach (tutaj edukacji) stanowi podstawowy cel tego programu .

Nauczyciele potwierdzają, że najbardziej skutecznym sposobem realizacji tematów dotyczących aglomeracji poznańskiej są wycieczki i zajęcia terenowe, dlatego dobrym rozwiązaniem byłoby:

- a) wsparcie finansowe wyjazdów uczniowskich przez jednostki samorządu terytorialnego aglomeracji,**
- b) stworzenie projektu finansującego zajęcia terenowe dla wybranych szkół na terenie aglomeracji poznańskiej (np. programów operacyjnych UE).**

W celu większego zainteresowania uczniów tematyką aglomeracji poznańskiej nauczyciele wszystkich przedmiotów stwierdzili, że jedynym pewnym **sposobem na realizację tematyki aglomeracji poznańskiej jest metoda projektu**. Można wtedy w sposób całościowy przedstawić uczniom mechanizmy funkcjonowania aglomeracji. Na etapie gimnazjum metoda projektu jest obowiązkowa, więc zajęcia projektowe nie kolidowałyby z pozostałymi lekcjami.

Wartościowym rozwiązaniem mogłoby być:

- a) **stworzenie projektu aglomeracyjnego dla szkół finansowanego ze źródeł zewnętrznych,**
- b) **opracowanie wspólnego projektu przez wybrane szkoły aglomeracji poznańskiej finansowanego z różnych źródeł, np. przez Wojewódzki Urząd Pracy,**
- c) **integrowanie szkół w ramach realizowanych już projektów szkolnych czy uczniowskich.**

Innym rozwiązaniem mogłyby być **zajęcia pozalekcyjne prowadzone w formie warsztatów czy gier miejskich**. Należy jednak przyjąć założenie, że uczeń bierze udział w takich zajęciach, ponieważ jest to dla niego ważne i czuje się mieszkańcem aglomeracji. Tego typu zajęcia miałyby przede wszystkim kształtować tożsamość aglomeracyjną/metropolitalną.

Podczas zajęć pozalekcyjnych można także przygotować uczniów do udziału w:

- a) **przedstawieniach o tematyce lokalnej regionalnej i aglomeracyjnej,**
- b) **konkursach i olimpiadach o tematyce aglomeracyjnej.**

Nauczyciele podkreślają, że tematyka dotycząca aglomeracji poznańskiej powinna dotrzeć do zdecydowanie większej grupy nauczycieli i uczniów. Dlatego proponują następujące działania:

- a) **rozpowszechnienie idei Metropolii Poznań w mediach,**
- b) **nawiązanie współpracy środowiska nauczycielskiego np. poprzez Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, z jednostkami samorządowymi, stowarzyszeniami (Metropolia Poznań) oraz Centrum Badań Metropolitalnych.**
- c) **uświadomienie przedstawicielom władz lokalnych samorządów, że edukacja o aglomeracji jest równie ważna jak inwestycje.**

Spis literatury:

- Bartkowski T., 1985. Nowy etap dyskusji nad pojęciem krajobrazu. *Czasopismo Geograficzne*, LVI, 1: 73-79.
- Cichoń M., Rosik M., 2008. Identyfikacja ucznia z problemami najbliższego otoczenia a kształtowanie postawy proekologicznej na lekcjach geografii. *Prace i Studia Geograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 39: 51-60.
- Cichoń M., Dybska-Jakóbkiewicz I., 2008. Koncepcja nauczania o własnym regionie w przestrzeni miejskiej, *Prace i Studia Geograficzne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 39: 43-50.
- Dylikowa A., 1983. Geografia regionalna i geografia ogólna. [w]: J. Batorowicz (red): *Problematyka dydaktyczna geografii regionalnej. Materiały na IV konferencję naukowo-dydaktyczną*, Uniwersytet Łódzki, Łódź: 3-11.
- Kaczmarek T., Miśka Ł. 2012. Rozwój budownictwa mieszkaniowego w powiecie poznańskim w latach 2000-2011. *Kronika Powiatu Poznańskiego*.
- Komeński J.A. 1657. *Didactica magna*, Amsterdam.
- Kondracki J., 1976. *Podstawy regionalizacji fizycznogeograficznej*. PWN, Warszawa.
- Kossak-Głowczewski K., 1994. Edukacja regionalna – pytania o realizację. [w:] J. Brzeziński, L. Witkowski (red.), *Edukacja wobec zmiany społecznej*, Poznań –Toruń: 253-256.
- Nikitorowicz J., 1996. Edukacja regionalna, wielokulturowa i międzykulturowa. [w:] red. H. Kwiatkowski, Z. Kwieciński, *Demokracja a oświata. Kształcenie i wychowanie*. Toruń: 1-336.
- Piskorz S., 1995. Zarys i układ treści w podręczniku geografii. WSP, *Prace Monograficzne nr XXXI*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków.
- Pulinowa M.Z., 1996. Region – podstawowe pojęcie w opisie zjawisk przestrzennych na Ziemi. [w:] *Materiały konferencyjne. Śląsk jako region pogranicza językowo-kulturowego w edukacji*. Czeski Cieszyn.
- Pulinowa M.Z., 2003. Ziemia jako wartość w edukacji dziecka. [w:] B. Dymara (red.) *Dziecko w świecie wartości.*, cz. II. Wyd. Impuls, Kraków.
- Stawiński W., (red.) 2006. *Dydaktyka biologii i ochrony środowiska*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Aglomeracji Poznańskiej*. Metropolia Poznań 2020, 2011, Centrum Badań Metropolitalnych UAM, Poznań.
- Szczepański M.S., 1999. Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych. [w:] A. Matczak (red.), *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby*. Łódź – Ciechanów: 13-14.